

Rok 1938

1938

Nr 6

SPRAWY NARODOWOŚCIOWE

DWUMIESIĘCZNIK POŚWIĘCONY BADANIU
SPRAW NARODOWOŚCIOWYCH

WYDAWNICTWO
INSTYTUTU BADAŃ SPRAW
NARODOWOŚCIOWYCH

WARSZAWA
CZACKIEGO 1. TEL. 2.16.74
KONTO CZEK. P. K. O. 1495

TREŚĆ NUMERU

ARTYKUŁY

- 1) Samuel Fogelson: Struktura demograficzna ludności żydowskiej w Polsce.
- 2) Jan Reychman: Pogranicze etniczne słowacko-ruskie.
- 3) Olgierd Nowina: Problem żydowski w Niemczech. (Dokończenie).

KRONIKA

Mniejszości narodowe w Polsce. — Kwestie narodowościowe poza Polską

RECENZJE

SPRAWY NARODOWOŚCIOWE

SAMUEL FOGELSON

Struktura demograficzna ludności żydowskiej w Polsce

1. Uwagi wstępne.

Świeżo wydana przez Główny Urząd Statystyczny pierwsza część ostatecznych wyników spisu ludności 1931 roku dla Polski jako całości¹⁾ umożliwia przystąpienie do analizy strukturalnej już nie poszczególnych fragmentów, ale całości najważniejszych składników ludności państwa. Aczkolwiek analiza taka dotyczyć będzie okresu stosunkowo dość odległego, bo aż z przed 7 lat, jednakże nawet w dzisiejszych warunkach wyjątkowo szybkich zmian strukturalnych zasadnicze cechy struktury demograficznej, które są przedmiotem niniejszej pracy, nie mogły ulec zbyt daleko idącym przekształceniom; z drugiej strony, analiza struktury demograficznej ludności Polski w 1931 roku stanowi niezbędny etap przygotowawczy do badań przyszłych, opartych o ewentualny spis następny.

Zadaniem niniejszej pracy jest analiza struktury demograficznej ludności żydowskiej (ściślej: ludności wyznania mojżeszowego) w Polsce na tle struktury ogółu ludności-Polski, względnie struktury ludności nieżydowskiej (ludności wszystkich pozostałych wyznań). Analiza ta pomyślana jest jako część większej całości — analizy struktury demograficznej wszystkich grup wyznaniowych, wyróżnionych przez spis ludności. Wybór ludności żydowskiej jako pierwszego obiektu badania tłumaczy się specjalnymi względami natury metodycznej, o których niżej.

Należy teraz powiedzieć parę słów o samym zagadnieniu struktury demograficznej. Rozumiem ją w niniejszej pracy w znaczeniu ścisłym, najwęższym, mianowicie jako strukturę danej grupy ludności ze względu na podstawowe cechy demograficzne: płeć, wiek i stan cywilny. Znaczenie tej struktury jest ogromne. Ukształtowana pod wpływem przebiegu podstawowych procesów demogra-

¹⁾ Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, Statystyka Polski, Seria C, zeszyt 94-ty, Drugi Powszechny Spis Ludności z dn. 9 XII 1931 r. Mieszkania i gospodarstwa domowe. Ludność, Polska. Warszawa 1938. Str. XIV + 74.

ficznych — urodzeń, zgonów, zawierania małżeństw i wędrówek — nosi ona zawsze wyraźne ślady natężenia i zmian tych procesów, pozwala więc często na wnioskowanie wstecz o przebiegu ich w latach dawniejszych. Z drugiej strony struktura ludności według płci, wieku i stanu cywilnego jest podłożem tych samych procesów demograficznych i wywiera przemożny wpływ na przyszłe ich ukształtowanie; w połączeniu z danymi, dotyczącymi płodności, umieralności, ślubności itp. pozwala na oszacowanie przewidywanej dynamiki rozwoju poszczególnych grup ludności w najbliższej przyszłości, na obliczenie t. zw. potencjału demograficznego tych grup.

W odniesieniu do ludności żydowskiej w Polsce trzeba jeszcze uwzględnić pewne okoliczności specjalne, nadające szczególnie dużą wagę strukturze demograficznej tej ludności jako wykładnikowi podstawowych procesów demograficznych. Jak wiadomo, przebieg tych procesów wśród ludności żydowskiej nie jest dostatecznie dokładnie znany na skutek notorycznych braków i niedokładności rejestracji faktów ruchu naturalnego (urodzeń, zgonów, małżeństw²). Analiza struktury demograficznej okazuje się tu niezmiernie cennym narzędziem badania, pozwala bowiem skontrolować do pewnego stopnia dane statystyki ruchu naturalnego ludności i wprowadzić do tych danych cały szereg poprawek i uzupełnień.

Zanim przejdziemy do właściwego tematu niniejszej pracy przytoczymy summaryczne dane spisu 1931 roku, dotyczące ludności żydowskiej w Polsce i jej rozmieszczenia terytorialnego.

Ogólna liczba ludności wyznania mojżeszowego wynosiła według spisu z dnia 9 grudnia 1931 roku 3.114 tysięcy osób; liczba ta nie obejmuje wojska skoszarowanego (ogółem 191,5 tys. osób), dla którego nie zostały ogłoszone żadne dane szczegółowe, i które wobec tego musimy całkowicie usunąć z naszych rozważań.

Z spośród 3.114 tysięcy wyznawców religii mojżeszowej 2.731 tys. osób czyli 87,7% podało jako język ojczysty — żydowski lub hebrajski, 372 tysiące, czyli 12,0% — język polski i około 11 tys. czyli 0,3% — inne języki; prócz tego około 1200 osób, zaliczonych do rubryki „wyznanie nieokreślone oraz bezwyznaniowi”, podało jako język ojczysty języki żydowski lub hebrajski. Gdyby zatem posługiwać się kryterium językowym zamiast wyznaniowego, liczba ludności żydowskiej wyniosłaby tylko 2.732 tysiące osób.

Ponieważ ogólna liczba ludności Polski bez wojska skoszarowanego wynosiła według spisu 1931 roku 31.916 tysięcy osób (w tej liczbie 40 tys. osób wyznania niewiadomego), przeto ludność wyznania mojżeszowego stanowiła 9,8% ogółu ludności i była czwartą pod względem liczebności grupą wyznaniową w Polsce (po obu obrządkach wyznania katolickiego i wyznaniu prawosławnym).

²) Por. np. St. Szulc, *Dokładność rejestracji urodzeń i zgonów (Zagadnienia demograficzne Polski, Statystyka Polski, Seria C, zesz. 41, Warszawa 1937)* oraz S. Fogelson, *Przyrost naturalny ludności żydowskiej w Polsce, Sprawy Narodowościowe R. X., Nr. 1—2 i Prace Wydziału Populacyjno-Migracyjnego I. B. S. N. (Nr. 3).*

Rozmieszczenie terytorialne ludności żydowskiej w Polsce wykazuje dwie główne cechy charakterystyczne, mianowicie: zupełny niemal brak tej ludności w województwach zachodnich oraz wyjątkowo znaczne skupienie w miastach. W ogólnym zarysie rozmieszczenie to przedstawia tabl. 1. Należy podkreślić, że w tablicy tej (podobnie zresztą jak i w dalszym ciągu niniejszej pracy) podział terytorialny oparty jest na podziale administracyjnym, obowiązującym w latach 1933—34, gdyż w tym podziale ogłoszone zostały wyniki spisu; co się tyczy podziału miast na większe i mniejsze, to jako granicę przyjęto obowiązującą w wydawnictwach spisowych liczbę 20 tys. mieszkańców, również w granicach administracyjnych z lat 1933—34.

Tablica 1. Rozmieszczenie ludności żydowskiej w Polsce

Grupy województw	Ogółem	M i a s t a			Wieś
		Razem	większe	mniejsze	
W tysiicach osób					
Polska	3.114	2.380	1.450	930	734
Centralne	1.780	1.439	944	495	341
Wschodnie	515	317	170	147	198
Zachodnie	29	26	19	7	3
Południowe	790	598	317	281	192
W odsetkach ogółu ludności					
Polska	9,8	27,3	26,4	28,8	3,2
Centralne	13,3	32,5	30,1	38,0	3,8
Wschodnie	9,3	41,3	39,8	43,4	4,2
Zachodnie	0,7	1,6	2,0	1,0	0,1
Południowe	9,3	31,2	32,2	30,0	2,9

Liczby powyższe podkreślają bardzo wysoki stan urbanizacji ludności żydowskiej w Polsce. Jest to okoliczność niezmiernie ważna z demograficznego punktu widzenia, ponieważ tłumaczy ona w znacznej mierze różne osobliwości struktury demograficznej żydów w Polsce. Dla tego też warto oświetlić ją dodatkowo w inny nieco sposób, bardziej bezpośredni, mianowicie przez porównanie odsetków ludności miejskiej i wiejskiej wśród ludności żydowskiej z takimiż odsetkami dla ludności Polski jako całości i dla ludności nieżydowskiej (ob. tabl. 2 na nast. str.).

Odsetek ludności miejskiej wśród żydów jest więc przeciętnie 2,8 razy większy niż wśród ogółu ludności Polski i 3½ razy większy niż wśród ludności nieżydowskiej; w województwach wschodnich stosunki te podnoszą się odpowiednio do 4½ i 7.

Tablica 2. Podział ludności na miejską i wiejską (w odsetkach).

Grupy województw	Ogółem	M i a s t a			Wieś
		Razem	większe	mniejsze	
Wszystkie wyznania razem					
Polska	100,0	27,4	17,3	10,1	72,6
w tym:					
Centralne	100,0	33,3	23,5	9,8	66,7
Wschodnie	100,0	13,8	7,7	6,1	86,2
Południowe	100,0	22,6	11,6	11,0	77,4
Wyznanie mojżeszowe					
Polska	100,0	76,4	46,5	29,9	23,6
w tym:					
Centralne	100,0	80,8	53,0	27,8	19,2
Wschodnie	100,0	61,6	33,1	28,5	38,4
Południowe	100,0	75,7	40,1	35,6	24,3
Pozostałe wyznania razem					
Polska	100,0	22,0	14,0	8,0	78,0
w tym:					
Centralne	100,0	25,9	18,9	7,0	74,1
Wschodnie	100,0	8,9	5,1	3,8	91,1
Południowe	100,0	17,2	8,7	8,5	82,8

2. Struktura według wieku.

W tabl. 3 zestawiona jest struktura według wieku z wyodrębnieniem ludności miejskiej i wiejskiej (ob. str. nast.).

Trzeba przypomnieć, że tablica nie obejmuje wojska skoszarowanego, co powoduje pewne zniekształcenie struktury według wieku; wyraża się ono przede wszystkim zmniejszeniem liczebności grupy wieku 20 — 24 lat, z której rekrutuje się główna masa wojska skoszarowanego. W odniesieniu do ogółu ludności lukę tę można by łatwo uzupełnić przy pomocy szacunku, jednakże dla poszczególnych wyznań i klas miejscowości szacunek taki napotyka na duże trudności.

Rozpatrując dwie pierwsze rubryki tabl. 3 stwierdzamy, że struktura według wieku ludności żydowskiej różni się wyraźnie od struktury ogółu ludności Polski. Trzy najmłodsze grupy wieku (0—14 lat) są wśród ludności żydowskiej znacznie słabiej obsadzone niż wśród ogółu ludności: starsze grupy wieku natomiast są bardzo liczne.

Oznacza to, że ludność żydowska wykazuje znacznie „starszą” strukturę według wieku niż ogół ludności Polski. Ażeby wyrazić ten stosunek w formie możliwie najprostszej i najbardziej sumarycznej obliczamy t. zw. medianę wieku ludności albo jej wiek środkowy; nazywamy tak granicę wieku, która w chwili spisu

została przekroczona przez dokładnie połowę ludności. Otóż mediana wieku ogółu ludności Polski wynosiła 23,4 lat, zaś mediana wieku ludności żydowskiej 25,0 lat, czyli o 1,6 roku więcej. Dla porównania przytoczymy jeszcze mediany wieku innych grup wyznaniowych. Najniższą wykazują prawosławni — 22,0 lat, następne z kolei miejsce zajmują katolicy obrządku łacińskiego — 23,2 lat, dalej — katolicy obrządku greckiego (23,4 lat), najwyższą wartość zaś znajdujemy wśród ewangelików 26,5 lat

Tablica 3. Struktura według wieku (grupy pięcioletnie) (w odsetkach)

Wiek	Polska		M i a s t a						W i e ś	
	ogółem	żydzi	Razem		większe		mniejsze		ogółem	żydzi
			ogółem	żydzi	ogółem	żydzi	ogółem	żydzi		
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
0—4	12,5	9,6	9,6	9,1	8,3	8,5	11,0	10,1	13,6	11,3
5—9	12,4	11,6	10,7	11,3	10,2	10,6	11,8	12,2	13,1	12,9
10—14	8,7	8,4	7,7	8,3	7,3	8,0	8,5	8,8	9,1	8,7
15—19	9,6	9,7	9,6	9,7	9,5	9,7	9,9	9,8	9,5	9,5
20—24	10,1	10,6	10,8	10,8	11,3	11,2	10,1	10,3	9,9	10,0
25—29	9,2	9,3	10,1	9,6	10,6	10,1	9,1	8,7	8,9	8,7
30—34	7,5	7,5	8,4	7,6	8,8	8,0	7,7	7,0	7,1	6,9
35—39	5,9	6,5	6,8	6,7	7,3	7,0	6,2	6,1	5,5	5,9
40—44	5,0	5,5	5,8	5,6	6,1	5,9	5,3	5,2	4,7	4,8
45—49	4,3	4,8	4,9	4,9	5,2	5,1	4,5	4,6	4,1	4,4
50—54	3,8	4,3	4,2	4,4	4,3	4,5	4,0	4,3	3,7	4,1
55—59	3,3	3,7	3,6	3,7	3,7	3,7	3,5	3,7	3,2	3,5
60—64	2,9	3,3	2,9	3,2	2,9	3,1	3,0	3,4	2,8	3,5
65—69	2,2	2,4	2,3	2,4	2,2	2,2	2,4	2,6	2,2	2,6
70—74	1,5	1,7	1,5	1,6	1,3	1,4	1,7	1,9	1,5	1,9
75—79	0,7	0,7	0,7	0,7	0,6	0,6	0,8	0,8	0,7	0,8
80—84	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,4	0,4	0,3	0,4
85—89	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
90 i więcej	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

Przechodząc do bliższej analizy poszczególnych grup wieku, napotykamy od razu na zjawisko wymagające pewnego zastanowienia się. Ogólnie biorąc, mała liczebność młodszych grup wieku w stosunku do ogółu ludności jakiejś grupy wskazuje na panującą w danej grupie ludności niską umieralność (na skutek której starsze roczniki są stosunkowo liczniejsze), albo też niską rozrodność (na skutek której liczba dzieci jest stosunkowo mała), albo wreszcie, co jest wypadkiem najczęstszym, na niski poziom zarówno rozrodności, jak umieralności.

Z tego punktu widzenia różnice pomiędzy stosunkowymi liczebnościami najmłodszych grup wieku w tabl. 3 zasługują na baczną uwagę. Stwierdzamy mianowicie, że liczebności względne grup wieku 5 — 9 i 10 — 14 lat wśród ludności żydowskiej są nieznacznie tylko niższe od przeciętnych ogólnopolskich: różnice wynoszą odpowiednio 0,6% i 0,3%. Natomiast liczebność najmłodszej grupy wieku (0—4 lat) wśród ludności żydowskiej jest prawie o 1/4 niższa niż wśród ogółu lud-

ności: różnica wynosi tu 2,9%. Jeszcze bardziej jaskrawo wystąpi to zjawisko, jeżeli obliczymy liczebności względne poszczególnych roczników wieku pierwszego dziesięciolecia:

Tabl. 4. Liczebność dzieci do lat 9 w odsetkach ogółu ludności.

Wiek	Ogółem	Żydzi	Różnica
0	2,46	1,69	0,77
1	2,49	1,79	0,70
2	2,52	1,95	0,57
3	2,52	2,10	0,42
4	2,49	2,13	0,36
5	2,49	2,21	0,28
6	2,64	2,41	0,23
7	2,47	2,39	0,08
8	2,47	2,39	0,08
9	2,35	2,21	0,14

Jak widzimy, liczebności względne dzieci w wieku 7—9 lat wśród ludności żydowskiej nieznacznie tylko różnią się od liczebności odpowiednich roczników wśród ogółu ludności Polski, natomiast dla roczników młodszych różnice stają się coraz większe, dochodząc prawie do $\frac{1}{3}$ dla niemowląt.

Stwierdzamy dalej, że poczynając od wieku 6 lat, liczebności poszczególnych roczników wśród ludności żydowskiej maleją w miarę posuwania się w górę tablicy, dla ogółu ludności natomiast ma to miejsce tylko dla 2 najmłodszych roczników (ob. niżej).

Zjawisko to wskazywałoby, że w latach 1925—1931 liczba urodzeń wśród ludności żydowskiej spadała bardzo gwałtownie: liczba dzieci, urodzonych w roku 1929, była według spisu o 20% mniejsza od liczby dzieci, urodzonych w 1925 roku; uwzględniając jeszcze umieralność, trzeba by przyjąć, że liczba urodzeń zmniejszyła się przynajmniej o $\frac{1}{4}$ w ciągu 4 lat. Sprawa jednakże nie jest tak prosta.

Wiadomo, że współczesne spisy ludności, aczkolwiek odznaczają się wysokim stopniem dokładności, nie są jednakże idealnie dokładne. Do najbardziej rozpowszechnionych niedokładności spisów należą: z jednej strony — pomijanie pewnej liczby dzieci najmłodszych, przeważnie niemowląt, z drugiej strony — niedokładne podawanie wieku osób spisywanych, co powoduje nieraz poważne zniekształcenia struktury ludności według wieku. W stosunku do ogółu ludności Polski mamy, jak to zobaczymy niżej, powody do przypuszczenia, że pierwsze dwa roczniki, t. zn. dzieci do lat 2 (nieukończonych) zostały spisane z pewnymi lukami. Otóż dane spisowe, dotyczące najmłodszych grup wieku, można skontrolować przez porównanie z danymi statystyki urodzeń i zgonów. W odniesieniu do ludności żydowskiej porównanie takie wymaga jednakże wielkiej ostrożności z uwagi na no-

toryczne braki i niedokładności rejestracji urodzeń i zgonów wśród żydów³⁾. Musimy tu porównać ze sobą dwa rodzaje informacji, o których wiadomo, że oba zawierają wiele błędów i niedokładności.

Zestawimy więc, pamiętając o tych zastrzeżeniach, liczby dzieci, urodzonych w latach 1922—1931, t. zn. w ciągu dziesięciolecia poprzedzającego spis 1931 roku oraz liczby dzieci poszczególnych roczników wieku, spisanych w 1931 roku, dla ogółu ludności Polski oraz dla ludności żydowskiej:

Tablica 5. Urodzenia w latach 1922—1931 i dzieci według spisu 1931 roku (w tysiącach)

Rok urodzenia	Wiek podczas spisu	Polska ogółem			Ludność żydowska		
		urodzenia	dzieci według spisu	%%	urodzenia	dzieci według spisu	%%
1931	0	905 a	786	87	59,5 ^a	52,3	88
1930	1	1 023	794	78	63,4	55,7	86
1929	2	994	805	81	59,5	60,4	102
1928	3	991	804	81	60,2	65,2	108
1927	4	959	794	83	56,5	66,1	117
1926	5	989	793	80	60,9	68,6	113
1925	6	1 036	844	82	64,6	74,9	116
1924	7	1 000	789	79	61,8	74,2	120
1923	8	1 015	789	78	69,0	74,3	108
1922	9	983	751	76	60,1	68,9	115

a) Ponieważ spis odbył się 9 grudnia 1931 r., podano tu liczby urodzeń 1931 r. zmniejszone o $\frac{1}{16}$, aby w przybliżeniu oszacować liczbę urodzeń w czasie od 1.I do 8.XII 1931 r., tej liczbie bowiem odpowiada rocznik 1931 (dzieci poniżej roku) według spisu.

Przebieg liczb procentowych, wyrażających stosunek liczby dzieci spisanych w 1931 roku do odpowiedniej liczby urodzeń, jest zupełnie inny dla ludności żydowskiej niż dla ogółu ludności Polski. Dla wszystkich roczników, poza najmłodszymi, spis wykazał więcej dzieci żyjących w dniu 9.XII 1931 roku, niż było zarejestrowanych urodzeń w odpowiednim roku; jest to znany już częściowo dowód ogromnych luk rejestracji urodzeń wśród ludności żydowskiej. Ale jeżeli porównamy odsetki dla najmłodszych roczników (do 3 lat włącznie) i dla starszych, stwierdzimy gwałtowny ich spadek. Możliwe są dwa wytłumaczenia tego spadku: albo w latach 1928—1931 nastąpiła bardzo szybka i gruntowna poprawa stanu rejestracji urodzeń wśród ludności żydowskiej i wówczas pierwotny wniosek o bardzo gwałtownym spadku urodzeń w latach przedspisowych był słuszny, albo też, dzieci wyznania mojżeszowego zostały spisane w sposób bardzo niekompletny,

³⁾ Por. np. St. Szulc, *Dokładność rejestracji urodzeń i zgonów. Zagadnienia Demograficzne Polski* (Statystyka Polski, Seria C, zesz. 41) oraz S. Fogelson, *Przyrost naturalny ludności żydowskiej w Polsce*, Sprawy Narodowościowe, Rok XI, Nr. 4.

przy czym luki sięgają tu znacznie dalej niż dla ogółu ludności, mianowicie co najmniej do wieku 3 lat ukończonych. Pierwsza ewentualność wydaje się zupełnie nieprawdopodobną — przynajmniej analiza przeprowadzona przez St. Szulca w cytowanej wyżej pracy nie daje żadnych podstaw do takiego przypuszczenia; pozostaje więc tylko ewentualność druga — a w takim razie wniosek, dotyczący spadku urodzeń wśród żydów, zasadniczo dość prawdopodobny, pozbawiony zostaje najważniejszej podstawy. Jak widać z tabl. 5 rejestracja urodzeń nie wykazuje żadnej wyraźnej tendencji zniżkowej. W każdym razie możemy powiedzieć, że jeżeli nawet istniała zniżka urodzeń wśród ludności żydowskiej, to rozmiary jej były znacznie mniejsze, niż to wynikało by z surowych liczb spisowych.

Stwierdzenie większej niekompletności spisu w odniesieniu do najmłodszych roczników wśród ludności żydowskiej nakazuje naturalnie szczególną ostrożność we wnioskowaniu, opartym na strukturze według wieku tej ludności, gdyż struktura ta musiała zostać zniekształcona na skutek opuszczeń pewnej liczby dzieci najmłodszych. W szczególności więc stwierdzony wyżej fakt, że struktura według wieku ludności żydowskiej w Polsce jest „starsza” od przeciętnej, musimy teraz zaopatrzyć zastrzeżeniem, jeżeli nie co do kierunku różnicy, to w każdym razie co do jej wielkości.

Pamiętając o tym zastrzeżeniu wracamy do naszej tablicy 3, mianowicie do dalszych jej rubryk, w których podana jest struktura według wieku ludności miejskiej i wiejskiej. Wiadomo, że struktury tych grup ludności wykazują bardzo charakterystyczne różnice. W miastach współczesnych, na skutek znacznie dalej posuniętego procesu obniżania się rozrodczości z jednej strony, zaś ciągłego dopływu ze wsi ludności w wieku produkcyjnym z drugiej strony, mamy stosunkowo mało liczne najmłodsze grupy wieku, zaś stosunkowo bardzo liczne środkowe grupy, jak widać z tabl. 3 mniej więcej od 20 do 50 albo 60 lat; różnice te są przy tym wyraźniej zaznaczone w miastach większych niż w mniejszych. Dla ludności żydowskiej stwierdzamy na podstawie tabl. 3 analogiczne różnice strukturalne pomiędzy ludnością miejską i wiejską, może nieco mniej ostro zaznaczone w młodszych grupach wieku, ale za to bardziej wyraźne w najstarszych: starcy w wieku od lat 70 stanowią wśród ludności żydowskiej w miastach 2,7%, na wsi zaś—3,2%.

Najbardziej interesujące jest jednakże porównanie struktury według wieku ludności żydowskiej ze strukturą ogółu ludności w obrębie poszczególnych klas miejscowości.

W miasteczkach większych tabl. 3 wykazuje zupełne odwrócenie stosunku pomiędzy strukturami według wieku ludności żydowskiej z jednej i ogółu ludności z drugiej strony: trzy najmłodsze grupy są wśród ludności żydowskiej stosunkowo liczniejsze niż wśród ogółu ludności, środkowe grupy wieku — mniej więcej od 20 do 49 lat — naodwrot mniej liczne, dla najstarszych zaś grup wieku nie stwierdzamy żadnej wyraźnej różnicy; nieznaczne odchylenia mogą być tu zresztą spowodowane niedokładnościami rejestracji wieku podczas spisu.

Jedną z najbardziej dokuczliwych niedokładności tego typu stanowi bardzo rozpowszechnione podawanie wieku w liczbach okrągłych, zakończonych na 0 lub 5, przy czym zaokrąglenia do zera są bardziej częste; wynika stąd nieregularny, zniekształcony przebieg liczb, dotyczących poszczególnych roczników, a częściowo i większych grup wieku. Jako przykład zanalizujemy bardziej dokładnie grupy wieku 55—59 i 60—64 lat dla ludności w większych miastach. Jak widać z tabl. 3 pierwsza z tych grup jest (w liczbach względnych) równie liczna wśród Żydów jak i wśród ogółu ludności, druga natomiast jest wśród Żydów nieco liczniejsza. Otóż obliczając liczebności poszczególnych roczników tego dziesięciolecia i wyodrębniając ludność nieżydowską jako oddzielną grupę otrzymujemy obraz następujący:

Tablica 6. Ludność w wieku 55—64 lat w większych miastach

W i e k	Ogółem	Żydzi	Pozostali	Ogółem	Żydzi	Pozostali
	w tysiącach osób			w odsetkach ogółu ludności każdej grupy wyznaniowej		
55	45,2	12,8	32,4	0,82	0,88	0,80
56	44,7	12,0	32,7	0,81	0,83	0,81
57	38,3	9,7	28,6	0,70	0,67	0,71
58	38,2	10,2	28,0	0,70	0,70	0,69
59	34,1	8,9	25,2	0,62	0,61	0,63
60	36,9	11,3	25,6	0,69	0,78	0,63
61	34,3	9,8	24,5	0,62	0,67	0,61
62	31,5	8,7	22,8	0,57	0,60	0,57
63	29,0	7,8	21,2	0,53	0,54	0,52
64	27,5	6,9	20,6	0,50	0,48	0,51

Widać tu, wyraźnie, że zaokrąglenia wieku wśród ludności żydowskiej są znacznie większe niż wśród ludności nieżydowskiej, szczególnie dla 60-go roku życia (liczba zakończona zerem); wynika stąd oczywiście zmniejszenie liczebności grupy wieku 55—59 lat i zwiększenie liczebności grupy wieku 60—64 lat oraz, jako dalszy wniosek, stwierdzenie, iż większa liczebność tej ostatniej grupy wieku wśród ludności żydowskiej jest częściowo wynikiem niedokładnego podawania wieku. Sprawę tę należy mieć na uwadze i przy dalszych wnioskach, gdyż zaokrąglenia wieku, szczególnie jaskrawe na wsi, do pewnego stopnia zniekształcają obraz struktury według wieku w różnych jego szczegółach.

Dla miast mniejszych tabl. 3 daje znów nieco odmienny obraz struktury według wieku ludności żydowskiej na tle ogółu ludności tych miast. Podobnie jak w większych miastach widzimy, że młodsze grupy wieku są bardziej licznie wśród Żydów obsadzone, środkowe — mniej licznie; ale starsze grupy wieku, od 50 lat począwszy, są znów wśród Żydów znacznie liczniejsze niż wśród ogółu ludności, przy czym różnice są tak duże, że nie można ich zaliczyć na rachunek niedokładności podawania wieku.

Wreszcie dla ludności wiejskiej stwierdzamy podobne ustosunkowanie się struktur wiekowych ogółu ludności i ludności żydowskiej jak i dla całego państwa; ale różnice liczebności względnej poszczególnych grup wieku są tu znacznie mniejsze (nawet dla niekompletnej grupy wieku 0—4 lat), z drugiej, zaś strony większa liczebność najstarszych grup wieku występuje na wsi wyraźniej, prawie tak wyraźnie jak w małych miastach.

Przedstawimy jeszcze te osobliwości strukturalne w odmiennej, nieco prostszej postaci. Połączymy w tym celu pięcioletnie grupy wieku w trzy większe grupy, mianowicie: dzieci do lat 14 włącznie, dorosłych od 15 do 49 włącznie i starszych od lat 50 wzwyż. Te trzy grupy wieku, spopularyzowane przez Sundbärga w końcu XIX stulecia, mają bardzo wyraźne oblicze demograficzne: pierwszą grupę stanowią dzieci, drugą — ludność w pełni sił, przy czym dla kobiet grupa ta pokrywa się z grupą wieku rozrodczego; według spostrzeżeń Sundbärga środkowa grupa wieku stanowi w normalnie rozwijających się grupach ludności około 50% ogólnej liczby ludności, zaś przesunięcia pomiędzy liczebnościami grup dzieci i starców są charakterystyczne dla potencjału demograficznego danej grupy ludności: jeżeli liczba dzieci przeważa, mamy do czynienia z szybko rozwijającą się grupą ludności, jeżeli jest mniejsza od liczby starców — z grupą wymierającą, kurczącą się liczbowo.

Otóż tworząc te trzy grupy wieku na podstawie danych tabl. 3 otrzymamy co następuje:

Tablica 7. Struktura według wieku (większe grupy wieku) (w odsetkach)

W i e k	Polska	M i a s t a			Wieś
		razem	większe	mniejsze	
Ludność ogółem					
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
0—14	33,6	28,0	25,8	31,3	35,8
15—49	51,6	56,4	58,8	52,8	49,7
50 i więcej	14,8	15,6	15,4	15,9	14,5
Ludność żydowska					
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
0—14	29,8	28,7	27,2	31,1	32,9
15—49	53,7	54,9	56,9	51,7	50,2
50 i więcej	16,5	16,4	15,9	17,2	16,9

Tablica powyższa pozwala sformułować w postaci nieco krótszej osobliwości struktury według wieku ludności żydowskiej w Polsce, mianowicie:

a) w porównaniu z ogółem ludności Polski ludność żydowska jako całość wykazuje znacznie mniejszą liczbę dzieci, nieco większą liczbę ludności dorosłej i większą liczbę starców; należy pamiętać, że liczba dzieci jest prawdopodobnie niekompletna.

b) różnice strukturalne pomiędzy ludnością miejską i wiejską mają taki sam kierunek jak dla ogółu ludności, z dwoma zastrzeżeniami: różnice dotyczące liczby dzieci i liczby dorosłych są znacznie mniejsze, zaś liczba starców jest, w przeciwieństwie do tego, co obserwujemy dla ogółu ludności, większa na wsi niż w miastach, większa w miastach małych niż w wielkich.

c) w miastach ludność żydowska w porównaniu z ogółem ludności wykazuje większy udział dzieci (zwłaszcza w większych; w mniejszych minimalna różnica w przeciwnym kierunku jest prawdopodobnie wynikiem niekompletności spisu), mniejszy udział ludności dorosłej i większy udział starców (szczególnie w miastach małych; w większych różnica jest minimalna i częściowo tłumaczy się niedokładnościami określenia wieku).

Jak wiemy (tabl. 2) ludność żydowska jest w znacznie wyższym stopniu zurbanizowana niż ogół ludności Polski; z drugiej strony w Polsce, jak i w innych krajach, ludność miejska odznacza się w ogólności znacznie mniejszym udziałem dzieci w stosunku do ogółu. W związku z tym stwierdzone wyżej podobieństwo struktury ludności żydowskiej w miastach do ogółu ludności miejskiej nasuwa przypuszczenie, że odrębność struktury według wieku ludności żydowskiej jako całości jest ściśle związana z tym właśnie wysokim poziomem urbanizacji ludności żydowskiej. Jednym ze sposobów sprawdzenia tego przypuszczenia jest metoda t. zw. standaryzacji. Polega ona w danym przypadku prosto na obliczeniu, jaka była by struktura według wieku ludności żydowskiej, gdyby jej stopień urbanizacji był taki sam, jak ogółu ludności Polski, przy czym struktura według wieku poszczególnych grup ludności miejskiej czy wiejskiej pozostała by taka, jak w rzeczywistości; innymi słowy, zachowując strukturę według wieku ludności żydowskiej w ostatnich trzech rubrykach tabl. 7, obliczamy przeciętną strukturę dla całej ludności żydowskiej w Polsce, przy założeniu, że rozmieszczenie tej ludności w miastach i na wsi jest nie takie, jak to poddaje tabl. 2 dla wyznania mojżeszowego, lecz jak dla wszystkich wyznań razem. Wynik tego obliczenia jest następujący:

Ogółem	100,0
0 — 14	31,7
15 — 49	51,5
50 i więcej	16,8

Widzimy więc, że standaryzacja znacznie zwiększyła udział dzieci, zmniejszyła natomiast udział dorosłych (średniej grupy wieku) do poziomu przeciętnego dla całej Polski; udział starców podniósł się, chociaż nieznacznie. Przypuszczenie nasze zostało więc całkowicie potwierdzone.

3. Struktura według płci.

W społeczeństwach współczesnych, przynajmniej w zasięgu kultury europejskiej, liczba kobiet jest zazwyczaj nieco wyższa od liczby mężczyzn; szczególnie wyraźnie zaznacza się ta przewaga liczebna kobiet w czasach powojennych, jako skutek strat wojennych, z natury rzeczy bardziej dotkliwych wśród mężczyzn. Poniżej przytoczone dane spisu 1931 roku jeszcze przejaskrawiają przewagę kobiet na skutek pominięcia wojska skoszarowanego.

Jak zobaczymy niżej, stosunek liczebności obu płci zależy w sposób istotny od wieku; bardziej dokładna analiza wymaga więc jednoczesnego uwzględnienia obu cech. Zestawione w tabl. 8 dane sumaryczne, dotyczące podziału ludności Polski według płci, posłużą nam tylko dla orientacji wstępnej.

Tablica 8. Ludność według płci.

Wyszczególnienie	Polska	M i a s t a			Wieś
		razem	większe	mniejsze	
Wszystkie wyznania razem					
W tysiącach osób:					
Ogółem	31.916	8.731	5.500	3.231	23.185
Mężczyźni	15.428	4.104	2.562	1.542	11.324
Kobiety	16.488	4.627	2.938	1.689	11.861
W odsetkach:					
Ogółem	100,0 ^a	100,0	100,0	100,0	100,0
Mężczyźni	48,3 ^a	47,0	46,6	47,7	48,8
Kobiety	51,7 ^a	53,0	53,4	52,3	51,2
Kobiety na 1.000 mężczyzn	1.069 ^a	1.127	1.145	1.095	1.047
Wyznanie mojżeszowe					
W tysiącach osób:					
Ogółem	3.114	2.380	1.450	930	734
Mężczyźni	1.492	1.136	691	445	356
Kobiety	1.622	1.244	759	485	378
W odsetkach:					
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Mężczyźni	47,9	47,7	47,7	47,8	48,5
Kobiety	52,1	52,3	52,3	52,2	51,5
Kobiety na 1.000 mężczyzn	1.087	1.095	1.097	1.091	1.063

a) Gdyby przyjąć, że cała ludność, zaliczona do wojska skoszarowanego jest płci męskiej, to odsetek mężczyzn dla całej Polski wyniósłby 48,6%, liczba zaś kobiet na 1000 mężczyzn — 1056.

Nadwyżka kobiet wśród ludności żydowskiej jest, jak widać z tej tablicy, nieco wyższa niż wśród ogółu ludności. Bliższe zbadanie tej różnicy jest możliwe tylko po uwzględnieniu rozkładu jej na poszczególne grupy wieku. Odrazu jednak

trzeba zaznaczyć, że pewną rolę mogła tu odegrać emigracja, bardziej intensywna (w stosunku do liczebności) wśród Żydów niż wśród ogółu ludności Polski¹⁾.

Dalsze rubryki tabl. 8 dają jednakże obraz bardziej złożony: okazuje się, że nadwyżka kobiet wśród ludności żydowskiej jest nieco wyższa od przeciętnej na wsi, ale znacznie od niej niższa w miastach, szczególnie w wielkich; przy tym różnice poziomu tej nadwyżki na wsi i w mieście są wśród ludności żydowskiej o wiele mniej ostre niż wśród ogółu ludności Polski. Mamy tu zupełnie podobną sytuację, jak dla struktury według wieku; zbieżność tych osobliwości strukturalnych ludności żydowskiej nie jest naturalnie przypadkowa.

Podobnie jak poprzednio, standaryzacja struktury ludności żydowskiej według płci, przeprowadzona z eliminacją wpływu wyższego poziomu urbanizacji, daje stosunek liczebności obu płci bardzo bliski do przeciętnego dla ogółu ludności (48,2% mężczyzn, czyli 1072 kobiety na 1000 mężczyzn), przy znacznie mniejszej rozpiętości tego stosunku w miastach i na wsi.

Przechodząc teraz do powiązania struktury ludności według płci ze strukturą według wieku, zestawimy przede wszystkim stosunek liczby kobiet do liczby mężczyzn w poszczególnych grupach wieku (ob. tabl. 9 na str. nast.).

Przed omówieniem tej tablicy musimy poczynić parę uwag. Pierwsza z nich jest natury teoretycznej: trzeba mianowicie pokrótce sformułować zasadnicze fakty, dotyczące kształtowania się struktury ludności według płci i wieku. Jak wiadomo, liczba urodzeń chłopców jest zawsze nieco wyższa od liczby urodzeń dziewcząt; w Polsce np. w latach 1927—1930 przypadało przeciętnie 1073 urodzeń żywych chłopców na każde 1000 urodzeń dziewcząt. Odpowiednio do tego wśród niemowląt stwierdza się zawsze przewagę chłopców nad dziewczętami; wśród spisanych w 1931 roku dzieci w wieku poniżej roku stosunek liczby dziewcząt do liczby chłopców wynosił 95,8%, zaś wśród dzieci do lat 4, jak widać z tabl. 9 — 97,1%.

Ten wzrost liczebności płci żeńskiej w porównaniu z liczebnością płci męskiej w miarę przechodzenia do starszych grup wieku jest zjawiskiem powszechnie znanym w demografii dzisiejszej; tłumaczy się on stosunkowo większą umieralnością mężczyzn, na skutek której pierwotna przewaga liczebna tych ostatnich zmniejsza się stopniowo i w późniejszych grupach wieku z reguły (przynajmniej w krajach, należących do zasięgu kultury europejskiej) przechodzi w przewagę liczebną kobiet. Przewaga ta rośnie regularnie wraz z wiekiem, tak iż w najstarszych grupach wieku staje się nieraz przeszło dwukrotną.

Jednakże spisy powojenne wykazują dla krajów, które brały udział w wojnie światowej, wyraźne zakłócenie regularności przebiegu stosunku liczby kobiet do liczby mężczyzn; wśród roczników, które ponosiły główny ciężar aktywnego udziału w walkach, a więc w przybliżeniu wśród urodzonych w latach 1870—1900, nad-

¹⁾ Por. np. S. Fogelson, *Rola wędrowek w rozwoju demograficznym Polski*. *Ekonomista*, 1937, t. I, tabl. 10 i 11.

wyżka liczby kobiet gwałtownie wzrasta, na skutek przeredzenia mężczyzn przez straty wojenne.

Tablica 9. Struktura według płci i wieku. (Liczba kobiet na 1.000 mężczyzn w każdej grupie wieku).

W i e k	P o l s k a		M i a s t a						W i e ś	
			r a z e m		w i ę z s z e		m n i e j s z e			
	o g ó ł e m	ż y d z i	o g ó ł e m	ż y d z i	o g ó ł e m	ż y d z i	o g ó ł e m	ż y d z i	o g ó ł e m	ż y d z i
0-4	971	964	968	967	968	977	968	956	972	953
5-9	978	965	973	961	975	969	970	949	980	975
10-14	977	991	983	975	983	964	982	991	975	1.043
15-19	1.060	1.145	1.116	1.127	1.146	1.094	1.070	1.179	1.040	1.210
20-24	1.128	1.185	1.238	1.191	1.275	1.180	1.170	1.211	1.086	1.161
25-29	1.062	1.168	1.144	1.184	1.155	1.177	1.121	1.195	1.003	1.115
30-34	1.130	1.233	1.198	1.257	1.216	1.280	1.163	1.218	1.001	1.154
35-39	1.134	1.105	1.197	1.134	1.219	1.154	1.155	1.098	1.094	1.009
40-44	1.158	1.095	1.174	1.100	1.184	1.102	1.152	1.099	1.149	1.078
45-49	1.134	1.107	1.161	1.116	1.156	1.101	1.171	1.143	1.122	1.077
50-54	1.169	1.106	1.168	1.101	1.161	1.077	1.180	1.142	1.169	1.124
55-59	1.112	1.092	1.167	1.095	1.170	1.088	1.161	1.107	1.089	1.081
60-64	1.182	1.112	1.262	1.133	1.286	1.116	1.226	1.137	1.149	1.076
65-69	1.137	1.061	1.346	1.099	1.425	1.124	1.234	10.65	1.065	996
70-74	1.212	1.086	1.438	1.127	1.555	1.175	1.290	1.072	1.139	975
75-79	1.191	1.003	1.554	1.080	1.747	1.161	1.349	987	1.082	808
80-84	1.336	1.072	1.725	1.168	2.120	1.308	1.461	1.032	1.227	856
85-89	1.310	1.003	1.820	1.196	2.109	1.359	1.580	1.040	1.175	914
90-94	1.473	1.269	1.978	1.389	2.079	1.510	1.889	1.280	1.355	1.056
95-99	1.475	986	1.766	1.109	1.965	1.123	1.596	1.094	1.408	808
30-36	1.128	1.167	1.198	1.197	1.218	1.220	1.179	1.160	1.098	1.084
40-49	1.147	1.101	1.167	1.107	1.207	1.101	1.161	1.120	1.148	1.078
50-59	1.142	1.100	1.167	1.098	1.165	1.082	1.172	1.126	1.132	1.103
60-69	1.135	1.082	1.299	1.131	1.343	1.119	1.228	1.105	1.113	1.028
70-79	1.174	1.061	1.474	1.114	1.615	1.172	1.310	1.047	1.200	932
80-89	1.332	1.079	1.750	1.175	2.028	1.315	1.492	1.033	1.214	871
90-99	1.475	1.193	1.925	1.318	2.044	1.408	1.810	1.235	1.369	983
100 i więcej	1.256	1.426	1.443	1.525	1.321	1.534	1.606	1.515	1.210	1.188

Dalsze uwagi mają charakter bardziej techniczny, aczkolwiek są bardzo ważne dla należytego zrozumienia tabl. 9. Przede wszystkim w grupie wieku 20—24 lat obserwujemy gwałtowny wzrost nadwyżki kobiet, spowodowany wyłącznie przez pominięcie wojska.

Dalej należy zwrócić uwagę na nieregularny, „falisty” przebieg liczb w pierwszej części tabl. 9, w której podane są stosunki dla pięcioletnich grup wieku. Poczynając od grupy wieku 40—44 lat wszystkie grupy wieku, obejmujące lata zakończone cyframi od 0 do 4 (40—44, 50—54, 60—64, 70—74 itd.), dają znacznie większe nadwyżki kobiet niż pozostałe grupy wieku (45—49, 55—59, 65—69, 75—79 itd.); zjawisko to występuje bardziej jaskrawo na wsi niż w miastach, a szczególnie wielkie rozmiary przybiera dla ludności żydowskiej, gdzie widoczne jest już dla grup wieku 30—34 i 35—39 lat. Bliższa analiza wykazuje, że przyczyna

tego paradoksalnego przebiegu liczb jest niedokładność określania wieku podczas spisu, o której wspominaliśmy wyżej, mianowicie zaokrąglanie wieku do najbliższej liczby zakończonej zerem lub piątką; przy tym zaokrąglenia do zer są znacznie częstsze niż do piątek. A że zaokrąglenia te są o wiele bardziej częste wśród kobiet niż wśród mężczyzn, więc grupy wieku, zawierające „zerowe” roczniki, wykazują sztucznie zwiększoną nadwyżkę kobiet, zaś grupy, zawierające roczniki „piątkowe” — zmniejszoną. Z drugiej strony zjawisko to jest naturalnie częstsze na wsi niż w miastach, a szczególnie częste wśród ludności żydowskiej, w związku ze znanymi niedokładnościami rejestracji aktów stanu cywilnego.

Dla zilustrowania tego zjawiska przytoczymy tu podział według płci i rocznych grup wieku ludności w wieku 60 do 69 lat na wsi:

Tablica 10. Ludność w wieku 60 do 69 lat na wsi według płci i roczników wieku

W i e k	Mężczyźni	Kobiety
	w tysiącach osób	
59	53,8	51,7
60—64	306,2	352,7
60	78,5	117,9
61	59,0	60,8
62	59,8	61,5
63	54,9	56,8
64	53,9	55,7
65—69	248,2	264,3
65	64,5	76,7
66	53,4	56,3
67	53,9	55,4
68	44,7	45,8
69	31,7	30,1

Przyjmując jako przybliżoną miarę intensywności zaokrąglania wieku stosunek liczebności „zerowych” względnie „piątkowych” roczników wieku do liczebności roczników bezpośrednio je poprzedzających (zaokrąglenia wieku w górę są częstsze niż w dół), otrzymamy np. dla wieku 60 lat dla mężczyzn współczynnik 146% (stosunek liczebności 60-letnich do 59-letnich), dla kobiet — 228%, natomiast dla wieku 65 lat odpowiednio 120% i 138%. Widzimy więc, że zaokrąglenia wieku dla kobiet są znacznie większe, przy czym różnica jest szczególnie duża dla 60-letnich. Powoduje to naturalnie sztuczne powiększenie liczebności grupy wieku 60—64 lat i zmniejszenie liczebności grupy wieku 65—69 lat, ponieważ widoczne jest, że znacznie więcej kobiet, należących w rzeczywistości do tej ostatniej grupy wieku, zaokrągliło swój wiek do 70 lat, niż to miało miejsce dla kobiet w wieku 60—64 lat, które zaokrągliły swój wiek do 65 lat.

Uwagi te podkreślają, z jakiego rodzaju trudnościami i niebezpieczeństwami wniosków zbyt pośpiesznych należy się liczyć przy analizowaniu danych obarczonych

takimi błędami. Na skutek ostatnio omówionych niedokładności badanie przebiegu nadwyżki kobiet w pięcioletnich grupach wieku np. jest zupełnie bezcelowe, wobec czego w drugiej połowie tabl. 9 zostały obliczone odpowiednie dane dla grup dziesięcioletnich, wykazujące przebieg o wiele bardziej regularny.

Przechodząc teraz do merytorycznego omówienia tabl. 9 stwierdzimy naprzód, że przebieg liczb, dotyczących ogółu ludności Polski (rubryka pierwsza), w zupełności odpowiada wyżej przytoczonym uwagom teoretycznym: mamy więc do lat 14 włącznie przewagę liczebną chłopców nad dziewczętami, zaś od grupy wieku 15—19 lat począwszy — przewagę liczebną płci żeńskiej. Rozpatrzenie liczb, dotyczących poszczególnych roczników, wykazuje, że przewaga ta występuje już wśród 15-letnich. Dalej, pomijając zakłócenie stosunku liczebnego obu płci w grupie wieku 20—24 lat, widzimy gwałtowny wzrost nadwyżki kobiet w grupach wieku 30 do 59 lat, spowodowany stratami wojennym wśród mężczyzn, później spadek tej nadwyżki w grupie wieku 60 do 69 lat, następnie ponowny wzrost, wynikający z niejednakowego poziomu umieralności. Ostatnia grupa wieku — 100 lat i więcej — wykazuje znów spadek nadwyżki kobiet; uwzględniając małą liczebność tej grupy (177 kobiet i 134 mężczyzn) można przypuścić, że jest to tylko wynik niedokładności określania wieku.

Jak w prównaniu z danymi, dotyczącymi ogółu ludności Polski, przedstawia się stosunek liczebności obu płci wśród ludności żydowskiej? Początek tablicy (dwie najmłodsze grupy wieku) dają tu nieco większą nadwyżkę chłopców niż wśród ogółu ludności; mamy wrażenie, że jest to związane z większą niekompletnością spisu w tych grupach wieku dla ludności żydowskiej, że mianowicie opuszczenia były stosunkowo bardziej częste wśród dziewcząt niż wśród chłopców, podobnie jak to zostało potwierdzone w odniesieniu do rejestracji urodzeń⁵. Od następnej grupy wieku (10—14 lat) począwszy aż do 39 lat wykazuje ludność żydowska znacznie wyższy stosunek liczebności kobiet do mężczyzn; od 40 roku życia począwszy stosunek zostaje odwrócony i nadwyżki kobiet są znacznie niższe niż wśród ogółu ludności; co więcej, maleją one prawie do 85 roku życia i dopiero w ostatnim dziesięcioleciu wykazują nieco szybszy wzrost.

Stan obecny materiałów statystycznych, dotyczących ludności żydowskiej w Polsce, nie pozwala jeszcze na całkowite wyjaśnienie przyczyny tych osobliwości strukturalnych; możemy jednakże sformułować próbę wyjaśnienia hipotetycznego, przy czym sformułowanie to wyjaśni odrazu, jakie materiały potrzebne są dla skontrolowania tych hipotez. Otóż przypuszczamy, że przyczyną większych nadwyżek kobiet w młodym wieku (poniżej 40 lat) wśród żydów jest większa intensywność emigracji ludności żydowskiej, o której już wspominaliśmy wyżej; emigracja bowiem obejmuje zazwyczaj większe masy mężczyzn niż kobiet. Natomiast małe nadwyżki kobiet w późniejszych grupach mogą być skutkiem mniejszej rozpiętości poziomów

⁵) Por. St. Szulc, *Dokładność rejestracji urodzeń i zgonów. Zagadnienie demograficzne Polski* (Statystyka Polski, Seria C, zeszyt 41), str. 140 i nast.

umieralności mężczyzn i kobiet wśród ludności żydowskiej; opracowanie tablic wymieralności według wyznań mogłoby rzucić pewne światło na to zagadnienie.

Tablica 11. Ludność według płci i wieku (w odsetkach).

W i e k	Polska		M i a s t a						Wieś	
			razem		większe		mniejsze			
	M ^a	K ^a	M	K	M	K	M	K	M	K
Ludność ogółem										
Ogółem . . .	48,3	51,7	47,1	52,9	46,6	53,4	47,6	52,4	48,8	51,2
0-4	6,4	6,2	4,9	4,7	4,4	4,3	5,6	5,4	6,9	6,7
5-9	6,3	6,2	5,4	5,3	5,1	5,0	6,0	5,8	6,6	6,5
10-14	4,4	4,3	3,9	3,8	3,7	3,6	4,3	4,2	4,6	4,5
15-19	4,6	4,9	4,5	5,0	4,4	5,0	4,8	5,1	4,7	4,8
20-24	4,7	5,4	4,8	5,9	4,9	6,3	4,6	5,5	4,7	5,1
25-29	4,4	4,7	4,7	5,4	4,9	5,7	4,3	4,8	4,4	4,5
30-34	3,5	3,9	3,8	4,6	4,0	4,8	3,5	4,1	3,4	3,8
35-39	2,8	3,1	3,1	3,7	3,3	4,0	2,9	3,3	2,6	2,9
40-44	2,3	2,7	2,7	3,1	2,8	3,3	2,4	2,8	2,2	2,5
45-49	2,0	2,3	2,3	2,7	2,4	2,8	2,1	2,5	1,9	2,2
50-54	1,8	2,0	1,9	2,3	2,0	2,3	1,8	2,2	1,7	2,0
55-59	1,6	1,7	1,7	1,9	1,7	2,0	1,6	1,9	1,5	1,6
60-64	1,3	1,6	1,3	1,6	1,3	1,6	1,4	1,7	1,3	1,5
65-69	1,0	1,2	1,0	1,3	0,9	1,3	1,1	1,3	1,1	1,1
70-74	0,7	0,8	0,6	0,9	0,5	0,8	0,7	0,9	0,7	0,8
75-79	0,3	0,4	0,3	0,4	0,2	0,4	0,3	0,5	0,3	0,4
80 i więcej . . .	0,2	0,3	0,2	0,3	0,1	0,2	0,2	0,4	0,2	0,3
Ludność żydowska										
Ogółem . . .	47,9	52,1	47,6	52,4	47,9	52,1	47,8	52,2	48,2	51,5
0-4	4,9	4,7	4,6	4,5	4,3	4,2	5,1	4,9	5,8	5,5
5-9	5,9	5,7	5,7	5,5	5,4	5,2	6,2	5,9	6,5	6,4
10-14	4,2	4,2	4,2	4,1	4,1	3,9	4,5	4,4	4,2	4,4
15-19	4,5	5,1	4,6	5,2	4,6	5,0	4,5	5,3	4,3	5,2
20-24	4,9	5,7	4,9	5,9	5,2	6,1	4,6	5,6	4,6	5,3
25-29	4,3	5,0	4,3	5,2	4,6	5,4	4,0	4,8	4,1	4,6
30-34	3,3	4,1	3,4	4,2	3,5	4,5	3,2	3,9	3,2	3,7
35-39	3,1	3,4	3,1	3,5	3,2	3,7	2,9	3,2	3,0	3,0
40-44	2,6	2,9	2,7	3,0	2,8	3,1	2,5	2,7	2,3	2,5
45-49	2,3	2,5	2,3	2,6	2,4	2,7	2,1	2,5	2,1	2,3
50-54	2,1	2,3	2,1	2,3	2,2	2,3	2,0	2,3	1,9	2,2
55-59	1,7	1,9	1,8	1,9	1,8	1,9	1,7	1,9	1,7	1,8
60-64	1,6	1,7	1,5	1,7	1,5	1,6	1,6	1,8	1,7	1,8
65-69	1,2	1,3	1,1	1,3	1,1	1,2	1,3	1,3	1,4	1,3
70-74	0,8	0,9	0,8	0,9	0,7	0,8	0,9	1,0	0,9	0,9
75-79	0,3	0,4	0,3	0,4	0,3	0,3	0,4	0,4	0,4	0,3
80 i więcej . . .	0,2	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2	0,3	0,3	0,4	0,3

a) M — mężczyźni, K — kobiety.

*Dalsze rubryki tabl. 9 wykazują dobrze znane zjawisko większych nadwyżek kobiet w miastach niż na wsi, szczególnie w większych, co jest związane z większym

zazwyczaj napływem kobiet do miast (służba domowa!); podobne ustosunkowanie się widzimy i wśród ludności żydowskiej, przy czym dla tej ostatniej na wsi możemy stwierdzić odwrócenie stosunku liczebności obu płci i zjawienie się nadwyżki mężczyzn około 70 roku życia, co zresztą może częściowo być wynikiem niedokładności określania wieku.

Wszystkie szczegóły struktury według płci i wieku uwidaczniają wykresy t. zw. piramid wieku na str. 586. Wykresy te przedstawiają liczebności poszczególnych pięcioletnich i dziesięcioletnich grup wieku dla każdej płci (dla mężczyzn po lewej, dla kobiet po prawej stronie każdej piramidy) w odsetkach ogólnej liczby ludności każdej kategorii. Odnośne liczby podaje tabl. 11 (ob. str. poprz.).

Zestawimy teraz jeszcze liczebności sundbärgowskich grup wieku, podzielonych według płci; są one tym bardziej interesujące, że występująca wśród nich grupa kobiet w wieku 15—49 lat stanowi grupę t. zw. wieku rozrodczego, decydującą o możliwościach rozrodczych danej grupy ludności.

Tablica 12. Ludność według płci i grup wieku (w odsetkach ogółu ludności każdej kategorii)

W i e k	Polska		M i a s t a						Wieś	
	M ^a	K ^a	razem		większe		mniejsze		M	K
			M	K	M	K	M	K		
Ludność ogółem										
Ogółem	48,3	51,7	47,1	52,9	46,6	53,4	47,6	52,4	48,8	51,2
0—14	17,1	16,7	14,2	13,8	13,2	12,9	15,9	15,4	18,1	17,7
15—49	24,3	27,0	25,9	30,4	26,7	31,9	24,6	28,1	23,9	25,8
50 i więcej . .	6,9	8,0	7,0	8,7	6,7	8,6	7,1	8,9	6,8	7,7
Ludność żydowska										
Ogółem	47,9	52,1	47,6	52,4	47,9	52,1	47,8	52,2	48,5	51,5
0—14	15,0	14,6	14,5	14,1	13,8	13,3	15,8	15,2	16,5	16,3
15—49	25,0	28,7	25,3	29,6	26,3	30,5	23,8	28,0	23,6	26,6
50 i więcej . .	7,9	8,8	7,8	8,7	7,8	8,3	8,2	9,0	8,4	8,6

a) M — mężczyźni, K — kobiety.

Najbardziej godny uwagi fakt, wynikający z tej tablicy, to wyraźnie niższy udział procentowy ludności męskiej dorosłej wśród żydów zarówno w miastach jak na wsi oraz kobiet w wieku rozrodczym w miastach; jednakże na skutek wyższego stopnia urbanizacji waga obu tych grup w całej grupie ludności żydowskiej jest wyższa od przeciętnej.

4. Struktura według stanu cywilnego.

Obok płci i wieku ludności podstawową rolę w kształtowaniu się rozwoju ludności odgrywa stan cywilny. W większości społeczeństw współczesnych decydująca

masę wśród ogółu urodzeń stanowią urodzenia ślubne, płodność ślubna (małżeńska) jest wielokrotnie wyższa od płodności nieślubnej (pozamałżeńskiej), wobec czego liczbą kobiet zamężnych w wieku rozrodczym jest czynnikiem decydującym o stopniu efektywnego wykorzystania potencjalnych możliwości rozwojowych danego społeczeństwa. Stąd też struktura ludności według stanu cywilnego ma zasadnicze znaczenie przy ocenie dynamiki rozwoju poszczególnych grup ludności.

Spis 1931 roku podaje bardzo szczegółowy podział ludności według stanu cywilnego; w porównaniu z większością spisów obcych wyróżniono oprócz zwykłych kategorii stanu cywilnego (wolny, małżeński, wdowi, rozwiedziony lub separowany) jeszcze osoby, pozostające w stanie małżeńskim nieformalnym oraz osoby, separowane nieformalnie. Jak zobaczymy dalej, ostatnia kategoria jest bardzo nieliczna, natomiast stan „małżeński nieformalny” jest pewną osobliwością, szczególnie ważną dla struktury ludności żydowskiej i ściśle związaną z niedostatecznie uregulowanym stanem rejestracji aktów stanu cywilnego tej ludności, tak dotkliwie zniekształcającym obraz statystyczny ruchu naturalnego ludności żydowskiej w Polsce.

Mamy tu na myśli t. zw. małżeństwa rytualne, zawierane zgodnie z przepisami religijnymi wyznania mojżeszowego, lecz nie zarejestrowane później w urzędach stanu cywilnego. Małżeństwa te, ważne z religijnego punktu widzenia, mają również charakter małżeństw w poczuciu odnośnych grup ludności, prawnie natomiast nie są uznane, dzieci zrodzone w tych małżeństwach rejestrowane są jako dzieci nieślubne itd. Tym się tłumaczy wyjątkowo wysoki odsetek urodzeń nieślubnych wśród ludności żydowskiej: w latach 1931/32 np. odsetek urodzeń nieślubnych dla wszystkich wyznań w Polsce wynosił przeciętnie 6,0%, dla wyznania mojżeszowego zaś — 16,7%, w województwach południowych dochodził do 30% ogółu urodzeń wyznania mojżeszowego. Naturalnie z demograficznego punktu widzenia małżeństwa „rytualne” są zupełnie równorzędne z małżeństwami formalnie zarejestrowanymi. Jak wykazemy niżej, należy przypuszczać, że spis 1931 roku nie uchwycił jednakże zjawiska tego w całej rozciągłości; z drugiej strony mogły być też zaliczone do tej kategorii i t. zw. związki wolne, nie posiadające ani sankcji religijnej, ani znaczenia prawnego; liczba takich związków była prawdopodobnie bardzo niewielka. Należy też przypuszczać, że istnienie małżeństw rytualnych mogło w inny jeszcze sposób zniekształcić strukturę ludności żydowskiej według stanu cywilnego, przez zaliczenie np. pewnej liczby wdów i wdowców albo rozwiedzionych do stanu cywilnego wolnego, o ile poprzednie małżeństwo było nieformalne.

Zestawimy teraz w tabl. 12 strukturę ogółu ludności Polski oraz ludności żydowskiej według płci i stanu cywilnego w postaci sumarycznej, t. zn. bez podziału według wieku. Tablica ta obejmuje ludność w wieku od lat 15. począwszy, dla młodszych grup wieku podział według stanu cywilnego w naszych warunkach nie jest naturalnie potrzebny.

Tablica 13. Ludność według płci i stanu cywilnego (w wieku od lat 15).

Stan cywilny	Tysiące osób				Odsetki			
	mężczyźni		kobiety		mężczyźni		kobiety	
	ogółem	żydzi	ogółem	żydzi	ogółem	żydzi	ogółem	żydzi
Polska								
Ogółem	9.998	1.024	11.192	1.167	100,0	100,0	100,0	100,0
Wolny	3.672	386	3.573	417	36,8	37,7	32,0	35,8
Małżeński razem	5.911	593	6.030	602	59,2	58,1	54,0	51,6
formalny	5.829	541	5.947	549	58,4	53,0	53,2	47,1
nieformalny	82	52	83	53	0,8	5,1	0,8	4,5
Wdowi	377	40	1.526	137	3,8	3,9	13,6	11,8
Rozwiedzeni	18	3	35	8	0,2	0,3	0,3	0,7
Separowani nieform.	4	0,4	7	1	0,04	0,03	0,07	0,1
Niewiadomy	16	2	21	2				
Miasta razem								
Ogółem	2.866	790	3.423	909	100,0	100,0	100,0	100,0
Wolny	1.111	301	1.278	331	38,8	38,3	37,4	36,5
Małżeński razem	1.649	455	1.658	461	57,6	57,7	48,6	50,9
formalny	1.596	414	1.604	419	55,8	52,5	47,0	46,2
nieformalny	53	41	54	42	1,8	5,2	1,6	4,7
Wdowi	89	30	455	107	3,1	3,7	13,3	11,7
Rozwiedzeni	11	3	22	7	0,4	0,3	0,6	0,8
Separowani nieform.	1	0,3	4	1	0,1	0,03	0,1	0,1
Niewiadomy	5	1	6	2				
Miasta większe								
Ogółem	1.835	492	2.230	565	100,0	100,0	100,0	100,0
Wolny	714	192	860	211	39,0	39,1	38,6	37,3
Małżeński razem	1.055	280	1.056	283	57,5	57,2	47,5	50,2
formalny	1.018	253	1.019	256	55,5	51,6	45,8	45,2
nieformalny	37	27	37	28	2,0	5,6	1,7	5,0
Wdowi	53	17	290	64	2,9	3,4	13,0	11,5
Rozwiedzeni	9	2	17	5	0,5	0,4	0,8	0,9
Separowani nieform.	1	0,2	3	0,7	0,1	0,04	0,1	0,1
Niewiadomy	3	0,9	4	1				
Miasta mniejsze								
Ogółem	1.031	298	1.193	344	100,0	100,0	100,0	100,0
Wolny	396	110	418	121	38,5	36,8	35,1	35,2
Małżeński razem	594	174	602	178	57,7	58,7	50,5	51,8
formalny	578	160	585	164	56,1	54,0	49,1	47,6
nieformalny	16	14	17	14	1,6	4,7	1,4	4,2
Wdowi	37	13	165	42	3,6	4,3	13,9	12,3
Rozwiedzeni	2	0,6	5	2	0,2	0,2	0,4	0,6
Separowani nieform.	0,4	0,1	1	0,3	0,04	0,03	0,1	0,1
Niewiadomy	2	0,4	2	0,6				
Wieś								
Ogółem	7.131	234	7.769	259	100,0	100,0	100,0	100,0
Wolny	2.561	85	2.294	86	36,0	36,2	29,6	33,3
Małżeński razem	4.262	138	4.373	140	59,8	59,1	56,4	54,2
formalny	4.233	128	4.343	130	59,4	54,7	56,0	50,2
nieformalny	29	10	30	10	0,4	4,4	0,4	4,0
Wdowi	288	10	1.071	31	4,1	4,5	13,8	11,9
Rozwiedzeni	7	0,5	13	1	0,1	0,2	0,2	0,5
Separowani nieform.	2	0,1	4	0,2	0,03	0,03	0,04	0,1
Niewiadomy	11	0,3	14	0,3				

Omówimy przede wszystkim pokrótce kwestię stanu małżeńskiego nieformalnego wśród ludności żydowskiej. Jak widać z tabl. 12, odnośne odsetki są dla ludności żydowskiej wielokrotnie wyższe od przeciętnych ogólnopolskich. Jeszcze bardziej jaskrawo wystąpi ta różnica, jeżeli obliczyć odsetki osób w stanie małżeńskim nieformalnym w stosunku do ogółu osób w stanie małżeńskim (formalnym i nieformalnym razem):

Tablica 14. Odsetki osób w stanie małżeńskim nieformalnym (w stosunku do ogółu osób w stanie małżeńskim)

Klasy miejscowości	O g ó ł e m		Ż y d z i		P o z o s t a l i	
	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety
Polska	1,4	1,4	8,7	8,7	0,57	0,55
Miasta razem	3,2	3,3	9,1	9,1	1,0	1,0
„ większe	3,5	3,5	9,7	9,8	1,2	1,2
„ mniejsze	2,7	2,8	8,0	8,1	0,54	0,54
Wieś	0,7	0,7	7,4	7,4	0,46	0,47

Jeszcze wyższe odsetki ludności żydowskiej w stanie małżeńskim nieformalnym znajdujemy np. w Warszawie i Łodzi, gdzie dochodzą one do 15% ogółu ludności w stanie małżeńskim.

Jednakże, jak to już wspominaliśmy, liczby te nie odzwierciedlają prawdopodobnie całego nasilenia tego zjawiska; przemawiają za tym fakty następujące.

Odsetek urodzeń nieślubnych wśród ludności żydowskiej wynosił w latach 1931/32 przeciętnie 16,7% wobec 5,3% dla ludności nieżydowskiej. Jeżeli przypuścić, że odsetek prawdziwych urodzeń nieślubnych wśród żydów jest taki sam, jak wśród ludności nieżydowskiej, to na urodzenia, pochodzące z małżeństw rytualnych, przypadnie 11,4% ogółu urodzeń, zaś $11,4 : 94,7 = 12,1\%$ ogółu urodzeń ślubnych w znaczeniu szerszym, podczas gdy małżeństwa rytualne stanowią tylko 9,7% ogółu małżeństw. Z drugiej strony wiemy, że małżeństwa rytualne są szczególnie częste w województwach południowych, gdzie odsetek urodzeń „nieślubnych” wśród ludności żydowskiej dochodzi do 30%; otóż odsetek małżeństw nieformalnych żydowskich w stosunku do ogółu małżeństw w województwach południowych nieznacznie tylko różni się od przeciętnej dla całej Polski, wynosi bowiem 9,7%. Mamy tu dysproporcję, która uzasadnia przypuszczenie, że znaczna część małżeństw rytualnych nie została podczas spisu uchwycona w tych województwach i że wykazana przez spis liczba osób wyznania mojżeszowego w stanie małżeńskim nieformalnym jest niższa od rzeczywistej.

Ale w takim razie i ogólna liczba osób w stanie małżeńskim (formalnym i nieformalnym razem) wśród ludności żydowskiej, najbardziej interesująca z demograficznego punktu widzenia, podana przez spis, jest również niższa od rzeczywistej, podczas gdy liczby osób zaliczonych do pozostałych kategorii stanu cywilnego są wyższe od rzeczywistych. Mamy tu więc ślady nowego zniekształcenia struktury

demograficznej ludności żydowskiej przez niedokładności statystyki; o zniekształceniach tych trzeba pamiętać przy porównywaniu tej struktury ze strukturą ogółu ludności Polski.

Pamiętając o tych zastrzeżeniach powracamy do tabl. 12. Rozpatrując najpierw dane, dotyczące Polski jako całości, stwierdzamy dla ludności żydowskiej: wyższe odsetki osób w stanie wolnym, niższe — w stanie małżeńskim, szczególnie wśród kobiet; następnie — wyższy odsetek rozwiedzionych (szczególnie kobiet), co niewątpliwie jest wyrazem większej łatwości uzyskania rozwodu, niższy zaś odsetek wdów; ten ostatni fakt może być skutkiem mniejszej rozpiętości poziomów umiERALNOŚCI obu płci, o której wspominaliśmy wyżej.

Obraz ten zmienia się jednakże w sposób istotny, gdy uwzględnimy stosunki, zachodzące w poszczególnych klasach miejscowości. W miastach większych, odsetek osób w stanie wolnym wśród ludności żydowskiej jest wyraźnie niższy niż wśród ogółu ludności (szczególnie dla kobiet); odsetek mężczyzn w stanie małżeńskim jest nieznacznie tylko niższy, odsetek kobiet zaś znacznie wyższy niż wśród ogółu ludności; w miastach mniejszych odsetek mężczyzn w stanie wolnym jest również niższy, odsetek kobiet nieznacznie tylko wyższy wśród żydów niż wśród ogółu ludności; odsetki osób w stanie małżeńskim są znacznie wyższe wśród żydów niż wśród ogółu ludności. Jedynie na wsi, na tle bardzo niskiego odsetka kobiet w stanie wolnym wśród ogółu ludności, odpowiedni odsetek dla ludności żydowskiej jest wyraźnie wyższy, zaś dla stanu małżeńskiego stosunek jest odwrotny. Odsetki wdów wśród ludności żydowskiej są stale znacznie niższe od przeciętnych dla wszystkich wyznań razem.

Widzimy więc, że osobliwości struktury ludności żydowskiej według stanu cywilnego, podobnie jak osobliwości jej struktury według wieku, są ściśle związane z wysokim poziomem urbanizacji tej ludności i odpowiadają specyficznym cechom strukturalnym ludności miejskiej w ogóle, przy tym mniej jaskrawo zaznaczonym niż dla ludności miejskiej innych wyznań.

Stan cywilny ludności zależny jest w sposób oczywisty od wieku; struktura poszczególnych grup wieku według stanu cywilnego zmienia się w sposób regularny, wyznaczony przez przebieg wpływających na nią procesów demograficznych, mianowicie zawierania małżeństw i rozwiązywania ich bądź przez zgon jednego z małżonków, bądź też przez rozmaite formy rozwodu, separacji itd. W szczegółach przebieg tych zmian zależny jest od norm prawnych i obyczajowych, panujących w danej grupie ludności, w ogólnym zarysie pozostaje on zawsze podobny i może być uważany za pewnego rodzaju prawo demograficzne.

Granica wieku 15 lat, od której przeprowadzony został podział ludności według stanu cywilnego, we wszystkich krajach w zasięgu kultury europejskiej jest dolną granicą, od której rozpoczyna się zawieranie małżeństw. W najmłodszych grupach wieku mamy tu zazwyczaj wielką przewagę liczebną stanu wolnego, później zaczyna się szybkie narastanie odsetka osób w stanie małżeńskim, który wcześniej lub

później obejmuje większość ludności w niektórych grupach wieku. Jednocześnie zaczynają wzrastać odsetki wdowców i wdów, ewentualnie rozwiedzionych (choć tych ostatnich jest zazwyczaj bardzo mało); odsetki osób w stanie małżeńskim natomiast, po osiągnięciu pewnego maksimum, zaczynają się zmniejszać, tak iż w najstarszych grupach wieku (zwłaszcza wśród kobiet) przeważają już osoby w stanie wdowim; odsetki osób w stanie wolnym maleją zwykle systematycznie aż do najstarszych grup wieku, dla których czasami daje się stwierdzić ponowny ich wzrost. Zaznaczyć przy tym należy, że struktura według stanu cywilnego obu płci jest zazwyczaj różna, zarówno co do poziomu, jak i szczegółów przebiegu odsetków poszczególnych kategorii stanu cywilnego.

Strukturę według stanu cywilnego poszczególnych grup wieku ludności żydowskiej w Polsce na tle analogicznych danych dla ogółu ludności Polski przedstawia tabl. 14 (ob. str. nast.).

Pierwsza różnica strukturalna pomiędzy ludnością żydowską i ogółem ludności Polski, widoczna z tej tablicy, to znaczne opóźnienie zawierania małżeństw. Odsetek mężczyzn w stanie wolnym wśród ogółu ludności spada poniżej 50% już w grupie wieku 25—29 lat; dane, dotyczące poszczególnych roczników, wskazują, że już w 26 roku życia przeszło połowa mężczyzn znajduje się w stanie małżeńskim (wdowcy i rozwiedzeni są w tej grupie wieku jeszcze bardzo nieliczni). Natomiast wśród ludności żydowskiej w grupie wieku 25—29 lat jeszcze ponad 50% mężczyzn jest w stanie wolnym (nawet po uwzględnieniu małżeństw nieformalnych), przekroczenie tego odsetka następuje dopiero dla 28-letnich. W późniejszych grupach wieku spadek odsetka kawalerów jest wśród Żydów szybszy (naturalnie po wyłączeniu stanu małżeńskiego nieformalnego), już w grupie wieku 35—39 lat następuje wyrównanie odsetków kawalerów wśród ogółu ludności i wśród Żydów, później zaś odsetki te wśród Żydów są znacznie niższe.

Podobne różnice możemy stwierdzić dla kobiet, uwzględniając naturalnie różny przebieg zmian struktury według stanu cywilnego dla obu płci; dla kobiet odsetki panien maleją początkowo znacznie szybciej niż odsetki kawalerów dla mężczyzn, ale później spadek zostaje zwolniony i w starszych grupach wieku odsetki te są zawsze wyższe dla kobiet niż dla mężczyzn. Ten charakterystyczny przebieg znajdujemy zarówno wśród ogółu ludności Polski jak i wśród ludności żydowskiej, różnice zaś pomiędzy obu grupami ludności mają taki sam charakter jak dla mężczyzn: zmniejszenie się liczebności panien do 50% następuje wśród ogółu ludności pomiędzy 23 i 24 rokiem życia, wśród ludności żydowskiej zaś dopiero w 26 roku; zrównanie tych odsetków następuje już w grupie wieku 30—40 lat.

Przebieg odsetków osób w stanie małżeńskim (formalnym i nieformalnym razem) w młodszych grupach wieku jest naturalnie negatywnym odbiciem przebiegu odsetków osób w stanie wolnym; dopiero po 40 roku życia zaczynają rosnąć odsetki wdów i wdowców, początkowo powoli, później coraz szybciej, zaś odsetki osób w stanie małżeńskim maleją. Trzeba tu jednakże podkreślić, że maksymalny odse-

Tablica 15. Ludność według płci, stanu cywilnego i wieku.

W i e k	Ludność ogółem	S t a n c y w i l n y						
		wolny	małżeński			wdowi	rozwie- dzeni i sepa- rowani	separo- wani niefor- malnie
			razem	for- malny	niefor- malny			
w odsetkach ogółu ludności każdej grupy wieku								
A. Mężczyźni								
I. Miasta i wieś razem								
a. Ludność ogółem								
Ogółem	100,0	36,8	59,2	58,4	0,8	3,8	0,2	0,0
15—19	100,0	99,2	0,8	0,8	0,0	0,0	0,0	0,0
20—24	100,0	83,0	16,9	16,5	0,4	0,1	0,0	0,0
25—29	100,0	41,0	58,5	57,5	1,0	0,4	0,1	0,0
30—34	100,0	15,4	83,7	82,5	1,2	0,7	0,2	0,0
35—39	100,0	8,3	90,4	89,1	1,3	1,0	0,3	0,0
40—44	100,0	5,7	92,4	91,2	1,2	1,5	0,4	0,0
45—49	100,0	4,3	92,7	91,6	1,1	2,6	0,4	0,0
50—54	100,0	3,6	91,4	90,4	1,0	4,7	0,3	0,0
55—59	100,0	2,9	88,9	88,0	0,9	7,9	0,3	0,0
60—64	100,0	2,7	83,9	83,0	0,9	13,1	0,3	0,0
65—69	100,0	2,4	77,8	76,9	0,9	19,6	0,2	0,0
70—74	100,0	2,3	68,5	67,6	0,9	29,0	0,2	0,0
75—79	100,0	1,8	59,0	58,2	0,8	39,0	0,2	0,0
80 i więcej	100,0	3,0	44,5	43,8	0,7	52,4	0,1	0,0
b. Ludność żydowska								
Ogółem	100,0	37,7	58,1	53,0	5,1	3,9	0,3	0,0
15—19	100,0	99,7	0,3	0,2	0,1	0,0	0,0	—
20—24	100,0	90,9	9,0	7,0	2,0	0,1	0,0	0,0
25—29	100,0	53,9	45,7	38,8	6,9	0,2	0,2	0,0
30—34	100,0	20,5	78,5	69,8	8,7	0,5	0,5	0,0
35—39	100,0	8,3	90,3	82,7	7,6	0,8	0,5	0,1
40—44	100,0	4,1	93,8	87,4	6,4	1,4	0,6	0,1
45—49	100,0	2,5	94,5	88,8	5,7	2,4	0,5	0,1
50—54	100,0	1,7	93,0	87,5	5,5	4,7	0,5	0,1
55—59	100,0	1,1	90,6	85,3	5,3	7,9	0,4	0,0
60—64	100,0	0,9	86,0	80,4	5,6	12,7	0,4	0,0
65—69	100,0	0,7	80,0	73,9	6,1	19,0	0,3	0,0
70—74	100,0	0,7	70,5	64,3	6,2	28,4	0,3	0,1
75—79	100,0	0,6	61,1	55,4	5,7	38,1	0,2	0,0
80 i więcej	100,0	1,9	47,5	42,5	5,0	50,4	0,2	0,0
II. Miasta								
a. Ludność ogółem								
Ogółem	100,0	38,8	57,6	55,8	1,8	3,1	0,4	0,1
15—19	100,0	99,7	0,3	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0
20—24	100,0	88,4	11,5	10,7	0,8	0,1	0,0	0,0
25—29	100,0	49,8	49,7	47,3	2,4	0,4	0,1	0,0
30—34	100,0	20,4	78,3	75,5	2,8	0,8	0,4	0,1
35—39	100,0	10,6	87,6	84,8	2,8	1,1	0,6	0,1

W i e k	Ludność ogółem	S t a n c y w i l n y						
		wolny	małżeński			wdowi	rozwie- dzeni i sepa- rowani	separo- wani niefor- malnie
			razem	for- malny	niefor- malny			
w odsetkach ogółu ludności każdej grupy wieku								
40—44	100,0	7,0	90,6	88,1	2,5	1,6	0,7	0,1
45—49	100,0	5,2	91,4	89,2	2,2	2,5	0,8	0,1
50—54	100,0	4,3	90,6	88,5	2,1	4,3	0,7	0,1
55—59	100,0	3,5	88,9	87,0	1,9	6,8	0,7	0,1
60—64	100,0	3,1	85,3	83,2	2,1	10,9	0,6	0,1
65—69	100,0	2,9	79,7	77,5	2,2	16,8	0,5	0,1
70—74	100,0	2,7	70,9	68,5	2,4	25,9	0,4	0,1
75—79	100,0	2,2	61,3	59,1	2,2	36,1	0,3	0,1
80 i więcej . . .	100,0	4,2	46,8	45,6	1,9	47,9	0,3	0,1

b. Ludność żydowska

Ogółem	100,0	38,3	57,7	52,5	5,2	3,7	0,3	0,0
15—19	100,0	99,7	0,3	0,2	0,1	0,0	0,0	0,0
20—24	100,0	91,1	8,8	6,6	2,2	0,1	0,0	0,0
25—29	100,0	54,6	45,0	37,4	7,6	0,2	0,2	0,0
30—34	100,0	20,9	78,1	69,0	9,1	0,5	0,5	0,0
35—39	100,0	8,5	89,9	82,1	7,8	0,9	0,6	0,1
40—44	100,0	4,3	93,6	87,2	6,4	1,4	0,6	0,1
45—49	100,0	2,6	94,3	88,7	5,6	2,4	0,6	0,1
50—54	100,0	1,9	92,8	87,4	5,4	4,6	0,6	0,1
55—59	100,0	1,4	90,3	84,9	5,4	7,9	0,4	0,0
60—64	100,0	1,0	85,9	80,4	5,5	12,5	0,4	0,2
65—69	100,0	0,8	79,7	73,6	6,1	19,1	0,4	0,0
70—74	100,0	0,8	70,2	63,8	6,4	28,6	0,3	0,1
75—79	100,0	0,7	60,7	54,6	6,1	38,4	0,2	0,0
80 i więcej . . .	100,0	2,3	47,2	41,8	5,4	50,3	0,2	0,0

III. Wieś

a. Ludność ogółem

Ogółem	100,0	36,0	59,8	59,4	0,4	4,1	0,1	0,0
15—19	100,0	99,1	0,9	0,9	0,0	0,0	0,0	0,0
20—24	100,0	81,0	18,9	18,7	0,2	0,1	0,0	0,0
25—29	100,0	37,4	62,1	61,7	0,4	0,4	0,1	0,0
30—34	100,0	13,3	85,9	85,3	0,6	0,7	0,1	0,0
35—39	100,0	7,2	91,7	91,0	0,7	1,0	0,1	0,0
40—44	100,0	5,1	93,2	92,5	0,7	1,5	0,2	0,0
45—49	100,0	3,8	93,3	92,6	0,7	2,7	0,2	0,0
50—54	100,0	3,2	91,7	91,1	0,6	4,9	0,2	0,0
55—59	100,0	2,7	88,9	88,4	0,5	8,2	0,2	0,0
60—64	100,0	2,6	83,2	82,7	0,5	13,9	0,2	0,1
65—69	100,0	2,2	77,0	76,6	0,4	20,6	0,1	0,1
70—74	100,0	2,2	67,5	67,1	0,4	30,0	0,2	0,1
75—79	100,0	1,7	58,1	57,8	0,3	40,0	0,1	0,1
80 i więcej . . .	100,0	2,7	43,5	43,2	0,3	53,6	0,1	0,1

W i e k	Ludność ogółem	S t a n c y w i l n y						
		wolny	małżeński			wdowi	rozwie- dzeni i sepa- rowani	separo- wani niefor- malnie
			razem	for- malny	niefor- malny			

w odsetkach ogółu ludności każdej grupy wieku

b. Ludność żydowska

Ogółem	100,0	36,2	59,1	54,7	4,4	4,5	0,2	0,0
15—19	100,0	99,5	0,5	0,4	0,1	0,0	0,0	0,0
20—24	100,0	89,9	10,0	8,7	1,3	0,1	0,0	0,0
25—29	100,0	52,0	47,6	43,1	4,5	0,2	0,2	0,0
30—34	100,0	18,7	80,2	73,1	7,1	0,6	0,4	0,1
35—39	100,0	7,5	91,5	85,0	6,5	0,7	0,3	0,0
40—44	100,0	3,5	94,8	88,5	6,3	1,3	0,4	0,0
45—49	100,0	2,1	95,0	98,3	5,7	2,6	0,3	0,0
50—54	100,0	1,3	93,5	87,6	5,9	4,7	0,4	0,1
55—59	100,0	0,9	90,9	85,7	5,2	8,0	0,2	0,0
60—64	100,0	0,7	85,8	80,1	5,7	13,2	0,2	0,1
65—69	100,0	0,5	80,6	74,5	6,1	18,7	0,2	0,0
70—74	100,0	0,4	71,3	65,6	5,7	28,0	0,3	0,0
75—69	100,0	0,4	62,1	57,5	4,6	37,4	0,1	—
80 i więcej	100,0	1,1	48,4	44,3	4,3	50,4	0,1	—

B. Kobiety

I. Miasta i wieś razem

a. Ludność ogółem

Ogółem	100,0	32,0	54,0	53,2	0,8	13,6	0,3	0,1
15—19	100,0	94,0	6,0	6,0	0,0	0,0	0,0	0,0
20—24	100,0	61,0	38,5	38,0	0,5	0,4	0,1	0,0
25—29	100,0	31,0	67,5	66,5	1,0	1,2	0,3	0,0
30—34	100,0	17,2	79,4	78,1	1,3	2,8	0,5	0,1
35—39	100,0	12,4	80,9	79,6	1,3	6,0	0,6	0,1
40—44	100,0	9,2	77,9	76,8	1,1	12,3	0,5	0,1
45—49	100,0	7,1	73,2	72,3	0,9	19,1	0,5	0,1
50—54	100,0	6,4	65,3	64,6	0,7	27,6	0,6	0,1
55—59	100,0	5,6	58,5	58,0	0,5	35,5	0,3	0,1
60—64	100,0	5,2	48,2	47,7	0,5	46,2	0,3	0,1
65—69	100,0	4,9	39,4	39,0	0,4	55,5	0,2	0,0
70—74	100,0	4,9	28,0	27,7	0,3	67,0	0,1	0,0
75—79	100,0	4,5	19,3	19,1	0,2	76,1	0,1	0,0
80 i więcej	100,0	5,2	10,5	10,4	0,1	84,4	0,1	0,0

b. Ludność żydowska

Ogółem	100,0	35,8	51,6	47,1	4,5	11,8	0,8	0,1
15—19	100,0	99,1	0,9	0,7	0,2	0,0	0,0	0,0
20—24	100,0	83,6	16,2	13,6	2,6	0,1	0,1	0,0
25—29	100,0	45,2	53,5	46,7	6,8	0,6	0,6	0,1
30—34	100,0	16,8	79,5	71,3	8,2	2,1	1,4	0,2
35—39	100,0	8,0	85,6	78,2	7,4	4,5	1,7	0,2

W i e k	S t a n c y w i l n y							
	Ludność ogółem	wolny	małżeństwa			wdowi	różwie- dzeni i sepa- rowani	separo- wani niefor- malnie
			razem	for- malny	niefor- malny			
40—44	100,0	4,2	84,6	78,4	6,2	9,4	1,6	0,2
45—49	100,0	2,3	81,0	76,1	4,9	15,2	1,3	0,2
50—54	100,0	1,6	74,5	70,1	4,4	22,8	1,0	0,1
55—59	100,0	1,2	67,6	63,8	3,8	30,4	0,7	0,1
60—64	100,0	1,0	57,1	53,6	3,5	41,3	0,5	0,1
65—69	100,0	0,9	47,9	44,9	3,0	50,8	0,4	0,0
70—74	100,0	0,9	35,3	33,0	2,3	63,6	0,2	0,0
75—79	100,0	1,0	25,6	24,0	1,6	73,2	0,2	—
80 i więcej	100,0	2,2	14,2	13,1	1,1	83,4	0,2	—

II. Miasta

a. Ludność ogółem

Ogółem	100,0	37,4	48,6	47,0	1,6	13,3	0,6	0,1
15—19	100,0	96,6	3,4	3,3	0,1	0,0	0,0	0,0
20—24	100,0	74,0	25,6	24,6	1,0	0,3	0,1	0,0
25—29	100,0	42,3	55,9	53,5	2,4	1,2	0,5	0,1
30—34	100,0	24,3	71,5	68,7	2,8	3,0	1,0	0,2
35—39	100,0	17,0	75,4	72,8	2,6	6,1	1,3	0,2
40—44	100,0	12,9	73,6	71,5	2,1	12,0	1,3	0,2
45—49	100,0	10,3	70,0	68,3	1,7	18,3	1,2	0,2
50—54	100,0	9,2	63,6	62,2	1,4	26,0	1,0	0,2
55—59	100,0	8,3	56,1	54,9	1,2	34,8	0,7	0,1
60—64	100,0	7,6	46,0	44,9	1,1	45,8	0,5	0,1
65—69	100,0	6,9	36,2	35,4	0,8	56,4	0,4	0,1
70—74	100,0	6,7	25,8	25,2	0,6	67,2	0,2	0,5
75—79	100,0	6,3	16,4	16,0	0,4	77,1	0,2	0,0
80 i więcej	100,0	7,1	9,0	8,7	0,3	83,8	0,1	0,0

b. Ludność żydowska

Ogółem	100,0	36,5	50,9	46,2	4,7	11,7	0,8	0,1
15—19	100,0	99,1	0,9	0,7	0,2	0,0	0,0	0,0
20—24	100,0	84,3	15,5	12,7	2,8	0,1	0,1	0,0
25—29	100,0	47,6	51,1	44,0	7,1	0,6	0,6	0,1
30—34	100,0	18,8	77,6	69,1	8,5	2,0	1,4	0,2
35—39	100,0	9,0	84,6	77,1	7,5	4,4	1,8	0,2
40—44	100,0	4,7	84,1	77,9	6,2	9,3	1,7	0,2
45—49	100,0	2,6	80,7	75,8	4,9	15,1	1,4	0,2
50—54	100,0	1,7	74,3	70,0	4,3	22,8	1,1	0,1
55—59	100,0	1,3	66,8	63,1	3,7	31,0	0,8	0,1
60—64	100,0	1,1	56,1	52,6	3,5	42,2	0,5	0,1
65—69	100,0	1,0	46,3	43,4	2,9	52,2	0,4	0,1
70—74	100,0	1,0	33,7	31,6	2,1	65,0	0,2	0,1
75—79	100,0	1,1	23,5	22,0	1,5	75,2	0,2	—
80 i więcej	100,0	2,5	13,0	12,0	1,0	84,3	0,2	0,0

W i e k	Ludność ogółem	S t a n c y w i l n y						
		wolny	małżeństwa			wdowi	rozwie- dzeni i sepa- rowani	separo- wani niefor- malnie
			razem	for- malny	niefor- malny			
w odsetkach ogółu ludności każdej grupy wieku								
III. Wieś								
a. Ludność ogółem								
Ogółem	100,0	29,6	56,4	56,0	0,4	13,8	0,2	0,0
15—19	100,0	92,7	7,3	7,2	0,1	0,0	0,0	0,0
20—24	100,0	55,3	44,2	43,9	0,3	0,4	0,1	0,0
25—29	100,0	25,0	73,5	73,0	0,5	1,2	0,2	0,1
30—34	100,0	13,8	83,1	82,5	0,6	2,8	0,2	0,1
35—39	100,0	10,2	83,4	82,7	0,7	6,0	0,3	0,1
40—44	100,0	7,5	79,7	79,0	0,7	12,4	0,3	0,1
45—49	100,0	5,6	74,4	73,9	0,5	19,6	0,3	0,1
50—54	100,0	5,2	66,1	65,7	0,4	28,4	0,2	0,1
55—59	100,0	4,4	59,5	59,2	0,3	35,8	0,2	0,1
60—64	100,0	4,5	49,1	48,9	0,2	46,1	0,2	0,1
65—69	100,0	4,0	40,7	40,5	0,2	55,2	0,1	0,0
70—74	100,0	4,1	29,0	28,8	0,2	66,8	0,1	0,0
75—79	100,0	3,7	20,5	20,4	0,1	75,7	0,1	0,0
80 i więcej . . .	100,0	4,5	11,2	11,1	0,1	84,2	0,1	0,0
b. Ludność żydowska								
Ogółem	100,0	33,3	4,2	50,2	4,0	11,9	0,5	0,1
15—19	100,0	99,0	1,0	0,9	0,1	0,0	—	—
20—24	100,0	80,9	18,8	16,9	1,9	0,2	0,1	0,0
25—29	100,0	36,2	62,5	56,9	5,6	0,7	0,5	0,1
30—34	100,0	9,6	86,9	79,9	7,0	2,1	1,2	0,2
35—39	100,0	4,0	89,7	82,8	6,9	4,8	1,3	0,1
40—44	100,0	2,5	86,7	80,5	6,2	9,6	1,1	0,1
45—49	100,0	1,4	82,1	77,2	4,9	15,5	0,8	0,2
50—54	100,0	1,1	75,5	70,6	4,9	22,7	0,6	0,1
55—59	100,0	0,8	70,6	66,4	4,2	28,2	0,4	0,0
60—64	100,0	0,8	60,2	56,6	3,6	38,4	0,6	—
65—69	100,0	0,7	52,7	49,4	3,3	46,3	0,3	0,0
70—74	100,0	0,6	39,8	37,1	2,7	59,5	0,1	—
75—79	100,0	0,9	32,4	30,6	1,8	66,6	0,1	—
80 i więcej . . .	100,0	1,4	17,5	16,3	1,2	80,9	0,2	0,0

tek mężczyzn żonatych (w grupie wieku 45—49 lat) dla ogółu ludności wynosi 92,7%, dla ludności żydowskiej zaś — 94,5%; maksymalne odsetki kobiet zamężnych są znacznie niższe i przypadają na grupę wieku 35—39 lat, wynosząc odpowiednio 80,9% oraz 85,6%. Przyczyny tej różnicy są dość złożone: grają tu rolę i nierówna liczebność obu płci i różnice wieku przy zawieraniu małżeństwa, i mniejsza częstość ponownych małżeństw wdów niż wdowców.

Późniejszy wiek zawierania małżeństw wśród ludności żydowskiej w Polsce może być również stwierdzony na podstawie statystyki małżeństw: znajdujemy np.⁹⁾ że wiek środkowy nowożeńców-mężczyzn w Polsce wynosił w latach 1931/33 przeciętnie 26,3 lat, wśród ludności żydowskiej zaś — 28,6 lat; dla kobiet odpowiednie liczby wynoszą 23,4 i 27,2 lat. Ale dane te dotyczą tylko małżeństw zarejestrowanych w urzędach stanu cywilnego. Natomiast analiza danych spisowych wykazuje, że opóźnienie tego samego rzędu (2 do 4 lat) występuje również i dla małżeństw rytualnych, o ile oczywiście przypuścimy, że dane dotyczące stanu małżeńskiego nieformalnego, aczkolwiek nie obejmują wszystkich małżeństw rytualnych, dają jednakże wystarczająco dobry obraz ich struktury. Nie można mieć pewności, czy obraz ten jest rzeczywiście wystarczający; częściowe oświetlenie tej kwestii może jednakże dać porównanie odsetków osób w stanie małżeńskim nieformalnym w stosunku do ogółu osób w stanie małżeńskim wśród ludności żydowskiej w poszczególnych grupach wieku. Można mianowicie sądzić, że małżeństwa rytualne powinny być częstsze w młodszych grupach wieku, ponieważ legalizacja małżeństw tych następuje często po kilku lub kilkunastu latach, jakoteż w najstarszych grupach wieku, gdzie mamy do czynienia z silniejszym wpływem tradycji religijnych.

Tablica 16. Małżeństwa nieformalne wśród ludności żydowskiej

W i e k	Liczba osób w stanie małżeńskim nieformalnym			
	bezwzględna (w tysiącach)		na 100 osób w stanie małżeńskim ogółem	
	mężczyzn	kobiet	mężczyzn	kobiet
Ogółem	51,6	52,6	8,7	8,7
15—19	0,1	0,3	26,0	19,3
20—24	3,0	4,7	22,0	16,2
25—29	9,2	10,6	15,1	12,7
30—34	9,0	10,5	11,2	10,3
35—39	7,2	7,8	8,4	8,6
40—44	5,2	5,5	6,8	7,3
45—49	4,0	3,9	6,1	6,1
50—54	3,5	3,1	5,9	5,9
55—59	2,9	2,3	5,9	5,6
60—64	2,7	1,9	6,5	6,2
65—69	2,3	1,2	7,4	6,2
70—74	1,5	0,6	8,7	6,4
75—79	0,6	0,2	9,3	6,2
80 i więcej	0,4	0,1	10,6	7,5

⁹⁾ Pomijając pewne nieregularności przebiegu liczb dla kobiet w wieku od 60 do 79 lat, tablica daje wyniki zupełnie zgodne z przewidywaniami. Można więc przypuszczać, że obraz strukturalny małżeństw nieformalnych według danych spisu

⁹⁾ Por. np. Mały Rocznik Statystyczny 1938, str. 49, tabl. 9.

1931 roku nie odbiega zbytnio od rzeczywistej struktury małżeństw rytualnych. Jeżeli nawet uwzględnić, że część tych małżeństw została przy spisie opuszczona, to i tak nie zmieniłaby ona w sposób istotny obrazu, jaki daje tabl. 14, mianowicie: późniejszego zawierania małżeństw przez ludność żydowską, ale bardziej intensywnego przebiegu tego procesu w latach późniejszych, tak iż po 35—40 roku życia znajdujemy stale wyższe odsetki osób w stanie małżeńskim wśród żydów niż wśród ogółu ludności. Należy zauważyć, że i tu również mógł się zaznaczyć wpływ emigracji, która w silniejszym stopniu obejmuje zwykle ludność w stanie wolnym.

Wracając jeszcze do tabl. 14 zwrócimy uwagę na odsetki wdów i wdowców. Zarówno dla mężczyzn jak i dla kobiet odsetki te wśród ludności żydowskiej są prawie we wszystkich grupach wieku wyraźnie niższe od ogólnopolskich; rozpiętość poziomów dla obu płci jest przy tym nieco mniejsza. Wobec mniejszej prawdopodobnie częstości małżeństw powtórnych wśród ludności żydowskiej⁷⁾, wskazuje to znów na niższy poziom umieralności tej ludności, o którym już wspominaliśmy.

Analiza struktury ludności według stanu cywilnego nie byłaby zupełna bez uwzględnienia kwestii dysproporcji pomiędzy liczbą kobiet, zdolnych do zawarcia małżeństwa i analogiczną liczbą mężczyzn. Kwestię tę można traktować dwojako, podchodząc do niej bądź z punktu widzenia formalnie prawnego, bądź z demograficznego. W pierwszym wypadku widzimy z tabl. 12, że spis 1931 roku wykazał w Polsce 4.151 tys. mężczyzn w wieku powyżej 15 lat w stanie niemałżeńskim (wliczając tu stan małżeński nieformalny, wyłączając zaś separowanych nieformalnie) i 5.217 tys. kobiet; mamy więc nadwyżkę kobiet, wynoszącą 1.066 tys. osób, czyli 20,2% ogólnej liczby kobiet niezamężnych. Dla ludności żydowskiej natomiast znajdujemy 478 tys. mężczyzn niezamężnych i 608 tys. kobiet niezamężnych; nadwyżka kobiet wynosi więc 130 tys. osób czyli 21,4%.

W drugim wypadku musimy połączyć stan małżeński formalny i nieformalny razem. Otrzymamy wówczas wśród ogółu ludności 4.071 tys. mężczyzn niezamężnych i 5.141 tys. kobiet niezamężnych; nadwyżka kobiet wyniesie więc 1.071 tys. osób czyli 20,9%. Wśród ludności żydowskiej zaś mamy: 429 tys. mężczyzn niezamężnych i 563 tys. kobiet niezamężnych, czyli 134 tys. nadwyżki kobiet (23,8%). Nadwyżka ta w stosunku do liczby kobiet jest więc wyższa niż wśród ogółu ludności.

Rozważania te wymagają jednakże pewnej poprawki. Praktycznie rzecz biorąc, najstarsze grupy wieku nie wchodzi już w grę przy zawieraniu małżeństw; trzeba więc porównanie liczby mężczyzn i kobiet, zdolnych do zawarcia małżeństw, ograni-

⁷⁾ Odsetki wdowców i wdów wśród ogółu nowożeńców z 1931 r. były następujące:

Ogół ludności		Ż y d z i	
mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety
10,0	4,9	5,5	1,9

czyć do młodszych grup wieku. Przeprowadzenie granicy wieku ma tu oczywiście charakter mniej lub więcej dowolny; najczęściej przyjmuje się jako taką granicę wiek 64 lat. Otrzymalibyśmy wówczas dla ogółu ludności Polski (łącznie stan małżeński formalny i nieformalny razem): mężczyzn niezonatych w wieku 15—64 lat — 3.848 tys., kobiet — 4.542 tys., czyli nadwyżkę kobiet w wysokości tylko 694 tys. (15,3%). Dla ludności żydowskiej zaś — 406 tys. mężczyzn i 509 tys. kobiet, czyli 103 tys. nadwyżki kobiet (20,2%).

Bardziej słuszne jest, być może, przyjęcie różnych granic wieku dla obu płci; na podstawie danych statystyki małżeństw można np. przyjąć, że w naszych warunkach granicą taką dla kobiet mógłby być wiek 59 lat, dla mężczyzn natomiast — 69 lat. W tym wypadku otrzymujemy dla ogółu ludności: 3.922 tys. mężczyzn niezonatych w wieku 15—69 lat, 4.284 tys. kobiet niezamężnych w wieku 15—59 lat, czyli nadwyżkę kobiet w wysokości już tylko 362 tys. osób (8,5%). Dla ludności żydowskiej zaś — 413 tys. mężczyzn i 486 tys. kobiet, czyli nadwyżkę kobiet w wysokości 73 tys. osób (15,0%).

Wszystkie metody obliczenia dają więc zgodnie większą dysproporcję pomiędzy liczbami mężczyzn i kobiet, zdolnych do zawarcia małżeństwa, dla ludności żydowskiej. Jeżeli zaś uwzględnimy jeszcze małżeństwa rytualne, pominięte przez spis, dysproporcja ta okaże się jeszcze większa (w stosunku do liczby kobiet niezamężnych). I tu również przypuszczać można dość silny wpływ emigracji.

Interesujące jest, że w miastach, w których nadwyżki kobiet niezamężnych są zawsze znacznie wyższe niż na wsi, ludność żydowska wykazuje znacznie mniejszą dysproporcję pomiędzy liczbą mężczyzn i liczbą kobiet w stanie niemajątkowym od ogółu ludności. Rzeczywiście, jak widać z tabl. 12, w miastach mamy 1.212 tys. mężczyzn i 1.813 tys. kobiet zdolnych do zawarcia małżeństwa, czyli nadwyżka kobiet wynosi 601 tys., t. zn. 33,2%; wśród Żydów w miastach mamy natomiast 334 tys. mężczyzn i 446 tys. kobiet, czyli nadwyżka kobiet wynosi tylko 112 tys. (25,1%).

Jako uzupełnienie tabl. 14, która podaje tylko strukturę poszczególnych grup wieku i płci w odsetkach, nie daje więc obrazu liczebności bezwzględnej oddzielnych składników, przytaczamy jeszcze w wykresie 2 pełny obraz struktury według płci, wieku i stanu cywilnego ludności Polski i ludności żydowskiej w odsetkach ogólnej ich liczebności.

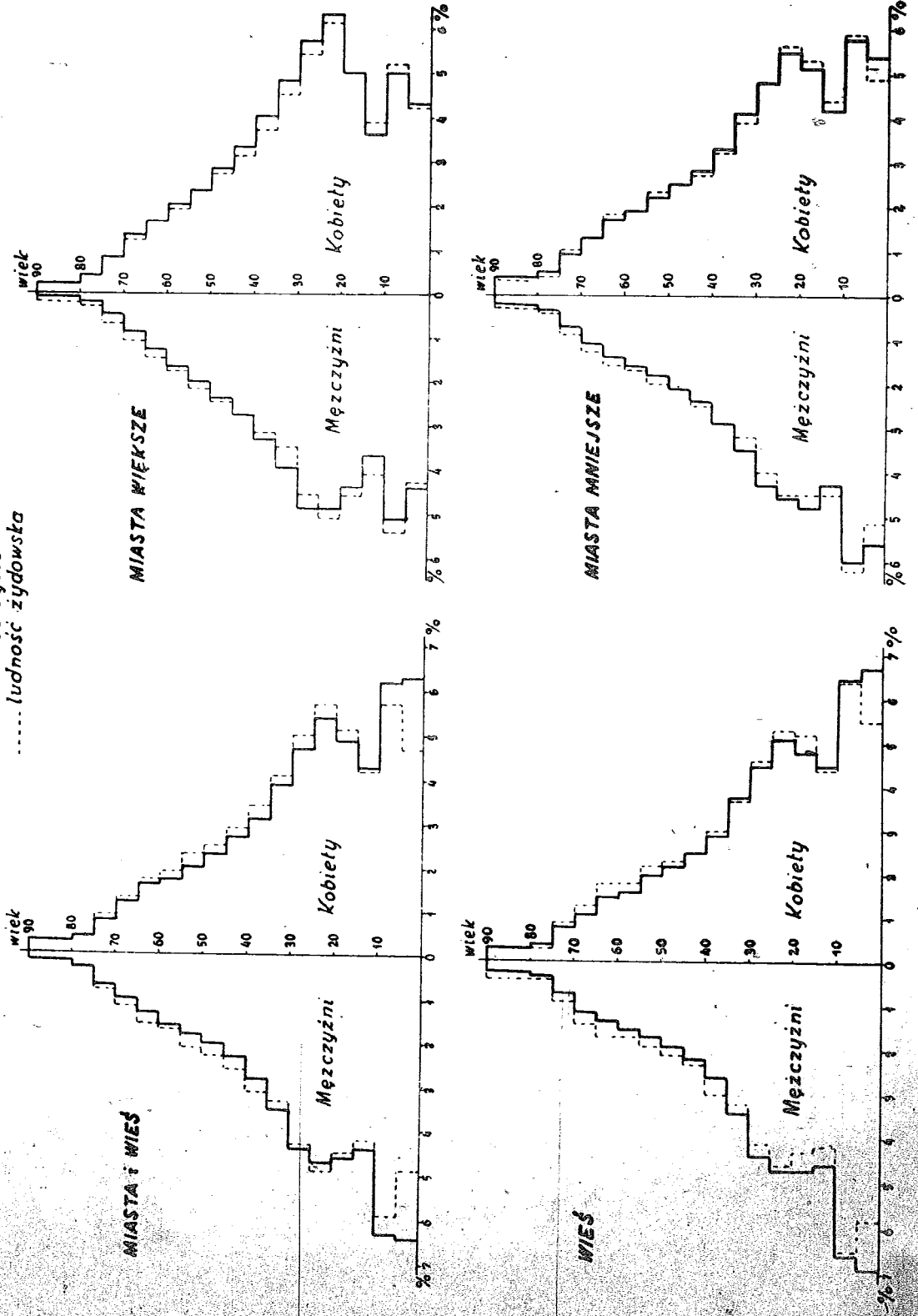
5. Zakończenie i wnioski.

Wyniki naszej analizy możemy streścić w sposób następujący:

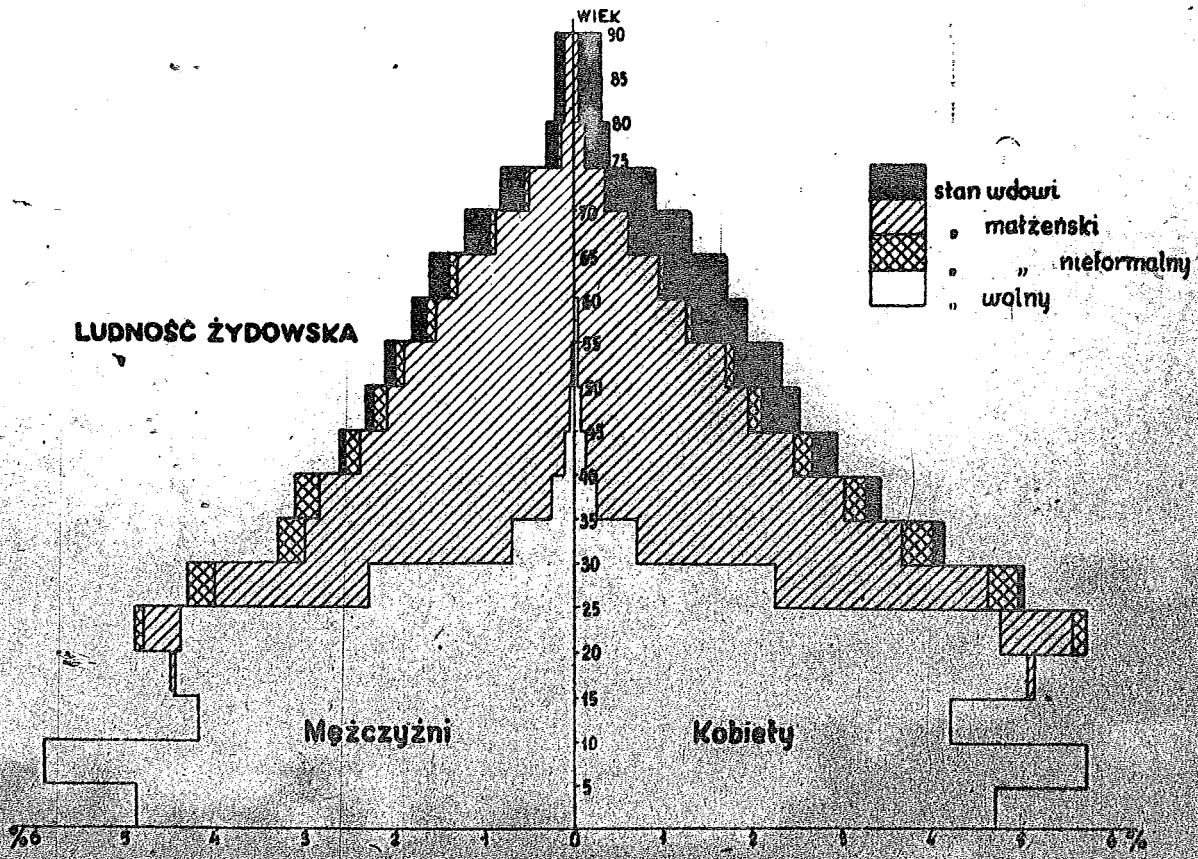
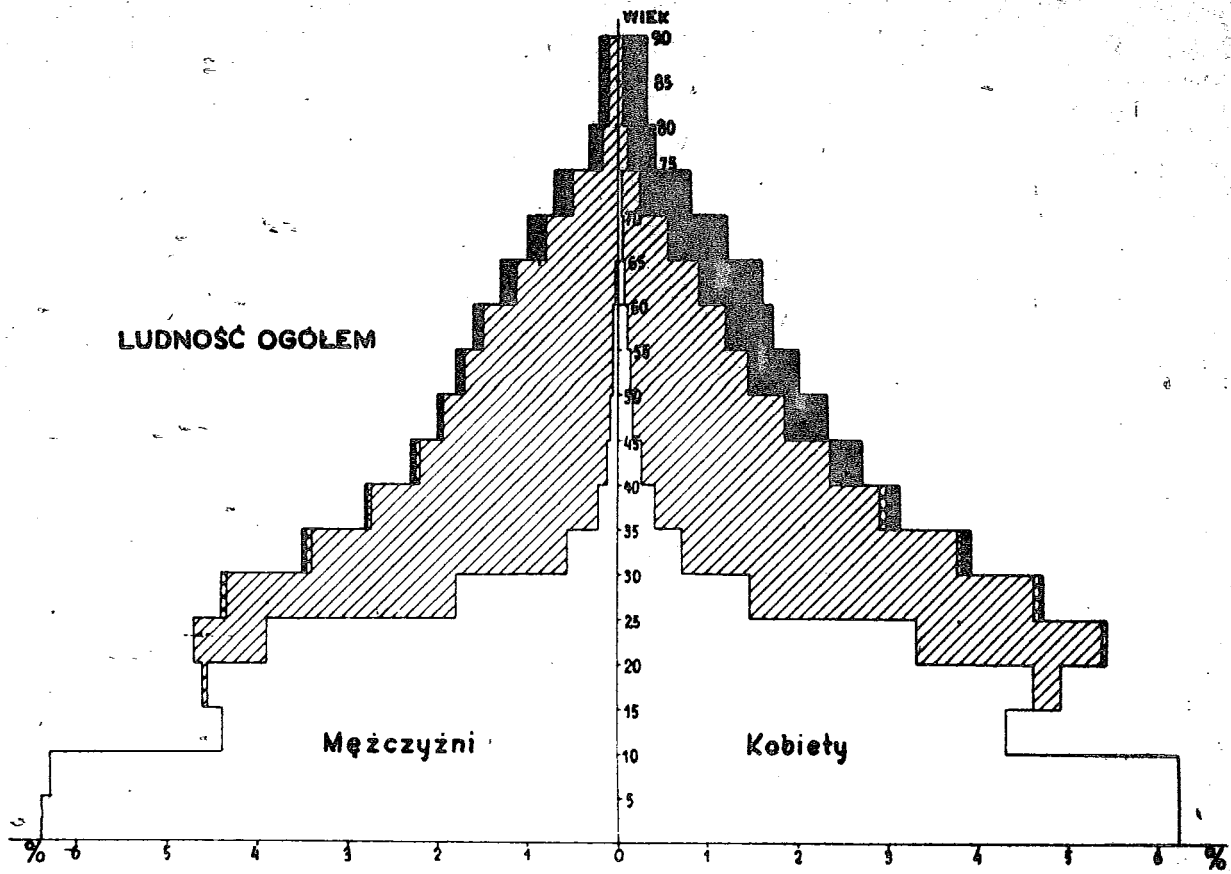
I. Struktura demograficzna ludności żydowskiej różni się bardzo wyraźnie od struktury ogółu ludności Polski. Różnice wskazują na niższy potencjał demograficzny ludności żydowskiej: starsza struktura według wieku (mniej dzieci, więcej

Wykres 1. LUDNOŚĆ WEDŁUG PŁCI I WIEKU.

— ludność ogółem
 - - - - - ludność żydowska

Wykres 2. LUDNOŚĆ WEDŁUG PŁCI, WIEKU I STANU CYWILNEGO.

starców), późniejsze zawieranie małżeństw, nieskompensowane całkowicie przez małżeństwa rytualne; widoczne są również skutki większej intensywności emigracji.

II. Różnice te w pewnym stopniu są wyrazem niedokładności spisu ludności (pominięcie pewnego odsetka dzieci, częściowe tylko uchwycenie małżeństw rytualnych); reszta (trudna do sprecyzowania liczbowego na podstawie istniejących materiałów) odzwierciedla istotne różnice strukturalne.

III. Różnice strukturalne są zgodne co do kierunku z różnicami, jakie wykazuje rejestracja ruchu naturalnego ludności żydowskiej (niższa rozrodczość, niższa umieralność i niższa ślubność w porównaniu z ogółem ludności Polski), ale rozmiary ich są mniejsze, co stanowi jeszcze jedno potwierdzenie fatalnego stanu rejestracji ruchu naturalnego ludności żydowskiej.

IV. Różnice strukturalne pomiędzy ludnością żydowską i ogółem ludności Polski mają zasadniczo ten sam charakter, co różnice strukturalne pomiędzy ludnością miejską i ogółem ludności w Polsce jako też w większości innych krajów; innymi słowy, ludność żydowska wykazuje typową strukturę demograficzną ludności silnie zurbanizowanej.

V. Jednakże porównanie struktury ludności miejskiej ogółem i ludności żydowskiej w miastach wykazuje różnice idące w kierunku przeciwnym; ludność żydowska w miastach (zwłaszcza w większych) posiada strukturę demograficzną, wskazującą na wyższy potencjał ludnościowy od ogółu ludności miejskiej.

kariuszem wileńskim oraz ks. Tymoteusza (ks. Szrettera) biskupem lubelskim i wikariuszem diecezji warszawskiej. Powyższe mianowanie dwóch biskupów prawosławnych wspomniane czynniki polityczne, potraktowały jako zamach na dotychczasowy układ stosunków wewnątrz Kościoła Prawosławnego,

mimo że w Kościele Prawosławnym istnieje kilkuset tysięcy liczba prawosławnych narodowości polskiej.

Jako uzupełnienie dekretu został ogłoszony statut wewnętrzny Kościoła Prawosławnego w Polsce, który reguluje całość życia wewnętrznego w tymże kościele.

UKRAIŃCY

Wybory do Sejmu i Senatu.

Rozwiązanie we wrześniu 1939 r. izb ustawodawczych postawiło partie ukraińskie wobec konieczności decyzji co do stosunku do mających nastąpić wyborów. O ile decyzja ugrupowań „antynormalizacyjnych” nie narażała trudności, o tyle U. N. D. O. stało przed koniecznością rozstrzygnięcia, które ze względu na nurtujące w partii różnice przedstawiało się mniej jasno. O trudnościach, jakie dla U. N. D. O. stwarzała konieczność decyzji, świadczy fakt wielokrotnych narad, jakie się w sprawie stosunku O. N. D. O. do wyborów odbyły: egzekutywa partii, jej prezydium, wreszcie dwukrotne posiedzenie C. K., który na drugim dopiero zebraniu w dniu 29 października powziął ostateczną decyzję udziału w wyborach. Ogłoszony w tej sprawie komunikat Centralnego Komitetu zaopatrzyło „Dziło” z dn. 1.X następującymi informacjami:

„Pierwszym referentem był dr Michajło Wołoszyn, który złożył sprawozdanie z audjencji u premiera Składkowskiemu, o której ukazał się już komunikat P. A. T. a. W sprawie wyborów premier stanął na stanowisku status quo z roku 1935 wraz z okręgiem sanockim. Sekretarz Generalny partii, dr F. Swistel, złożył sprawozdanie z rokowań z innymi ukraińskimi stronnictwami politycznymi w sprawie konsolidacji międzypartyjnej: rokowania te nie doprowadziły do rezultatu, przy czym główną przyczyną niepowodzenia była rozbieżność stanowisk co do udziału w wyborach. Nad tymi dwoma sprawozdaniami rozwinęła się obszerna dyskusja, w której wzięło udział 16 mówców. Postawiono pod głosowanie 2 wnioski. Egzekutywa partii zgłosiła wniosek: „U. N. D. O. bierze udział w wyborach do Sejmu i Senatu, stojąc nadal na zasadach

wyrażonych w deklaracji U. N. D. O. z 7 maja 1935 r.” Drugi wniosek zgłosił dr Dmytro Lewicki: „C. K. U. N. D. O. nie zgłasza swych kandydatur w wyborach jesienią 1938 r.” W głosowaniu za pierwszym wnioskiem wypowiedziało się 40 osób, za drugim — 8 osób, dwie osoby wstrzymały się od głosowania. Ustalone kandydatury przesłano Rządowi do wiadomości”.

Pierwszym wyrazem stanowiska C. K. U. N. D. O. było wejście reprezentantów Ukraińców do okręgowych kolegiów wyborczych, których skład na terenie Małopolski Wschodniej przedstawiał się jak następuje: woj. lwowskie — ogółem 1179 delegatów, w tym 1030 Polaków, 15 Ukraińców, 34 żydów; woj. stanisławowskie — ogółem 581 delegatów, w tym 390 Polaków, 160 Ukraińców, 31 żydów; woj. tarnopolskie — ogółem 609 delegatów, w tym 476 Polaków, 117 Ukraińców 16 żydów. Spośród desygnowanych przez C. K. U. N. D. O. kandydatów, 14 (po jednym w każdym okręgu wyborczym) uzyskało wymaganą większość w okręgowych zebraniach wyborczych, jedynie w okręgu sanockim kandydat U. N. D. O. nie uzyskał wymaganej liczby głosów, wobec czego w okręgu tym nie było przedstawiciela Ukraińca wśród kandydatów na posła (w r. 1935 kandydat ukraiński w tym okręgu przepadł w wyborach). Wśród kandydatów ukraińskich Małopolski Wschodniej, podobnie jak w wyborach r. 1935, w okręgu stanisławowskim kandydował przedstawiciel U. N. D. O. dr Iwan Wołański.

Wołyńskie Ukraińskie Obiednanie powzięło decyzję udziału w wyborach w dniu 24.X na poświęconym tej sprawie posiedzeniu zarządu głównego w Łucku, na którym